

วิหารไม่ว่างเปล่า :

ประวัติศาสตร์(ฉบับย่อ)ของพุทธศาสนาหัวก้าวหน้า หลัง 14 ตุลา 2516 (พ.ศ.2516-2541)<sup>1</sup>

ภิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์

### บทคัดย่อ

เหตุการณ์ประวัติศาสตร์ 14 ตุลาคม 2516 นำไปสู่การตื่นตัวทางการเมืองและการเรียกร้องประชาธิปไตย สิทธิเสรีภาพ ความเท่าเทียมอย่างกว้างขวาง แม้กระทั่งในแวดวงพุทธศาสนาก็ยังได้รับอิทธิพลจากกระแสความเปลี่ยนแปลงนี้ แต่การตื่นตัวของมวลชนการชุมนุม ประท้วง ทำให้เกิดความวุ่นวายนั้นนำไปสู่การบ่อนเซาะความมั่นคงของชาติในสายตาของชนชั้นนำไทย ในเวลาเดียวกันภัยจากคอมมิวนิสต์ก็ยังคงทรงพลังคุกคามอยู่ตามชายแดน ดังนั้นฝ่ายอนุรักษ์นิยมจึงได้พัฒนากลไกขึ้นมาตอบโต้ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มลูกเสือชาวบ้าน กลุ่มนวมพล กลุ่มกระทิงแดง ฯลฯ พระสงฆ์ในพุทธศาสนาที่ไม่ได้เป็นกลุ่มจัดตั้งแต่ก็เป็นแนวร่วมต่อต้านคอมมิวนิสต์ไปด้วย เนื่องจากว่า พวกเขามีความเชื่อว่า หากคอมมิวนิสต์ยึดครองประเทศได้ศาสนาจะหมดไปด้วย จึงไม่แปลกอะไรมากนักที่พุทธศาสนากลายเป็นหัวข้อหนึ่งที่น่าไปสู่ความรุนแรงก่อนจะเกิดเหตุการณ์ล้อมปราบ 6 ตุลาคม 2519 ซึ่งได้บดขยี้ภาพลักษณ์ “ความเป็นเมืองพุทธ” ลงอย่างย่อยยับ พระสงฆ์ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ครั้งนั้นถูกตราหน้าว่าเป็นสัญลักษณ์ของความรุนแรง การรัฐประหารและการเซ็นเซอร์ขนานใหญ่เกิดขึ้นหลังจากนั้น การแสดงออกความคิดเห็นทางการเมืองถูกกด จะมีก็แต่การเผยแพร่ศาสนาที่ยังคงดำเนินต่อไป

หลัง 6 ตุลาฯ การแสดงออกจึงอยู่ในสภาพจำกัด การแสวงหาของคนในสังคมไม่ได้เป็นไปเพื่อการเปลี่ยนแปลงโลกจากโครงสร้างทางการเมืองอีกต่อไปแล้ว แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงจากตัวเอง นอกจากตลาดสิ่งพิมพ์และกิจกรรมทางศาสนาและจิตวิญญาณที่เปิดกว้างขึ้นแล้ว ก็ได้มีพื้นที่ทางเลือกเกิดนั่นก็คือ สิ่งทับทวมนี้เรียกว่า “พุทธศาสนาหัวก้าวหน้า” จากเดิมพุทธศาสนาที่เคยมีภาพลักษณ์เป็นสถาบันอนุรักษ์นิยมคร่ำครึ เป็นปฏิบัติต่อคนรุ่นใหม่ ได้ถูกแทนที่ด้วยสำนักพุทธทางเลือกใหม่ที่มีการตีความคำสอนและแนวปฏิบัติที่สดใหม่ ทั้งในทางนามธรรมนั่นคือ คำสอนทางจิตใจ รวมไปถึงทางรูปธรรมนั่นก็คือ พื้นที่ทางกายภาพและพุทธศิลป์ที่แตกต่างจากแบบเดิม งานเขียนนี้ให้ความสำคัญกับกลุ่มสงฆ์ 3 สำนักที่จัดว่าเป็น พุทธศาสนาหัวก้าวหน้าในยุคนั้น ได้แก่ พุทธทาส-สวนโมกข์, วัดพระธรรมกายและสันติอโศก งานศึกษานี้จะทำให้เห็นพลวัตของพุทธศาสนาหัวก้าวหน้าว่า เข้ามามีบทบาทรองรับการแสวงหาของคนรุ่นใหม่ และคนชั้นกลางที่กำลังขยายตัวมากขึ้นอย่างไร ขอบเขตการศึกษาเริ่มตั้งแต่ พ.ศ.2516 จนถึงพ.ศ. 2541 อันจะเป็นจุดเปลี่ยนผ่านสำคัญของศาสนสถานเหล่านี้ไม่ว่าจะเป็นข้อครหาของวัดพระธรรมกาย หรือคำพิพากษาต่อสันติอโศกที่จะนำความเปลี่ยนแปลงใหญ่หลวงไปสู่คณะสงฆ์ในประเทศไทยต่อไป

### 1. พุทธศาสนา-ราชาชาตินิยม

การปฏิรูปพุทธศาสนาในสังคมไทยในหัวเลี้ยวหัวต่อของยุคสมัย เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมจากการที่วีรญาณภิกขุตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้นที่นำความเป็นเหตุเป็นผลและแนวคิดแบบมนุษยนิยมเข้ามาในพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น ในเวลาต่อมากลายเป็นรากฐานสำคัญของรัฐสมัยใหม่ ที่กลายเป็นรัฐรวมศูนย์ที่มีใจกลางอยู่ที่สถาบันกษัตริย์ในระบอบ

<sup>1</sup> ส่วนหนึ่งผู้เขียนได้รับแรงบันดาลใจและ ข้อมูลอันทรงคุณค่านี้จากคุณ นนทวุฒิ ราชกาวิ นักศึกษาปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สมบูรณาญาสิทธิราชย์ หมายความว่าสำคัญก็คือ พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 (พ.ศ.2445)<sup>2</sup> สาระสำคัญในพ.ร.บ.นี้ก็คือ การเข้าไปจัดการควบคุมอำนาจในเชิงพื้นที่ และการแต่งตั้งบุคลากรที่ไว้ใจได้ด้วยระเบียบสมัยใหม่ที่มีสายบังคับบัญชา ที่ชัดเจน เพื่อจ่ายต่อการปกครองจากส่วนกลาง โดยเฉพาะการสถาปนาอำนาจผ่านกฎหมายที่ในด้วยบทกำหนดให้รัฐบาลส่วนกลางสามารถ ให้คุณให้โทษกับสงฆ์ในท้องถิ่น และยังเปลี่ยนพระสงฆ์ให้มีสถานะถึงข้าราชการไปเสียด้วย นอกจากนั้นยังมีผู้ให้ความเห็นว่า กฎหมายนี้เป็นการทำลายความสัมพันธ์ 3 เสา คือ รัฐ-วัด-ชุมชน ด้วยการตัดส่วนที่เรียกว่า ชุมชนออกไป ผู้เขียนขอเรียกพุทธศาสนาที่อิงกับรัฐและกษัตริย์ที่เกิดขึ้นในยุคนี้นี้ว่า “พุทธศาสนา-ราชาชาตินิยม”<sup>3</sup>

พระราชบัญญัตินี้ยุติลงหลังจากการสิ้นสุดของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เมื่อมี พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 เข้ามาแทนที่ อันเปลี่ยนโครงสร้างที่กระจายอำนาจการปกครองมากขึ้น แต่อย่างไรก็ดีพระราชบัญญัตินี้ยังมีศูนย์กลางความสำคัญอยู่พุทธศาสนาแบบเถรวาท และยังมีหลักหินไม่พ่นไปกับระบบข้าราชการพระ แม้ว่าโดยโครงสร้างกระจายอำนาจจะแก้ปัญหาความไม่เป็นประชาธิปไตยได้พอสมควร แต่ก็พบว่ามีความขัดแย้งที่คุกรุ่นอยู่ภายในในฐานะที่คณะผู้ปกครองคณะสงฆ์ก็เป็น “สัตว์การเมือง” ประเภทหนึ่ง ความที่คณะสงฆ์ต้องพึ่งพิงอำนาจรัฐเช่นนี้ ย่อมทำให้ความเปลี่ยนแปลงสำคัญที่เกิดกับวงการสงฆ์จึงถูกผลักดันผ่านรัฐไปด้วย ช่วงฉลอง 25 พุทธศตวรรษ โดยรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ยิ่งทำให้เห็นได้เป็นอย่างดีถึงการที่รัฐบาลเป็นตัวตั้งตัวตีในเรื่องของพุทธศาสนาอย่างกระตือรือร้น เช่นเดียวกับกระแสฟื้นฟูพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในหลายภูมิภาคของโลก กระนั้นเมื่อเปลี่ยนผ่านมาสู่รัฐบาลเผด็จการทหารอย่างจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ คณะสงฆ์ในปีก่อนุรักษ์นิยมก็สับสนข้องในการเสนอให้เปลี่ยนแปลงการปกครองคณะสงฆ์ เพื่อสยบความวุ่นวายที่เกิดขึ้นในวงการสงฆ์ ในที่สุด พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 ก็ปิดฉากการปกครองสงฆ์ที่อิงกับระบอบประชาธิปไตยมากที่สุดลง ตำแหน่งสังฆนายก-สังฆมนตรี ที่ทำหน้าที่คล้ายกับนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีฝ่ายสงฆ์ก็ถูกยุบและถวายอำนาจการปกครองคืนแก่ สมเด็จพระสังฆราช โดยมีคณะทำงานรวมศูนย์ที่อยู่ มหาเถรสมาคม ลักษณะการกลับมาของอำนาจรวมศูนย์ดังกล่าว พร้อมกับการถวายคืนพระราชอำนาจผ่านกิจกรรมต่างของรัฐบาลทำให้สถาบันสงฆ์กลับไปสู่อุดมการณ์แบบพุทธศาสนา-ราชาชาตินิยมอีกครั้ง

อาจกล่าวได้ว่า พุทธศาสนา-ราชาชาตินิยมเกิดขึ้นพร้อมกับแนวความคิดการสร้างรัฐสมัยใหม่ และวาทกรรมการเสียดินแดนให้ต่างชาติ รวมถึงภาวะความหวาดระแวงต่อการขยายตัวของคริสตศาสนาที่มากับภาวะสมัยใหม่ พุทธศาสนา-ราชาชาตินิยมในยุคหลังนี้ก็เบ่งบานไปพร้อมกับภาวะคุกคามจากลัทธิคอมมิวนิสต์

### พุทธศาสนา กับ ลัทธิคอมมิวนิสต์

---

<sup>2</sup> "ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์" ใน *ราชกิจจานุเบกษา*, เล่ม 19 หน้า 295 วันที่ 20 กรกฎาคม ร.ศ. 121, น.295-296อย่างไรก็ตามกฎหมายนี้ไม่ได้ประกาศบังคับใช้ในประเทศ การเข้าไปควบคุมคณะสงฆ์ด้วยตัวกฎหมายได้ทยอยไปในปีต่างๆเช่น ปี 2445 ในมณฑลกรุงเทพฯ, มณฑลกรุงเก่า, มณฑลพิษณุโลก, มณฑลนครศรีธรรมราช, มณฑลนครราชสีมา, มณฑลราชบุรี, มณฑลปราจีนบุรี, มณฑลนครสวรรค์, มณฑลนครไชยศรี, มณฑลชุมพร, มณฑลภูเก็ต, มณฑลจันทบุรี, มณฑลอิสาน และมณฑลบูรพา ขณะที่มณฑลอุดรในปี 2451 สุดท้ายที่มณฑลมหาสารคาม มณฑลพายัพ และมณฑลปัตตานีในปี 2467

<sup>3</sup> ผู้เขียนดัดแปลงมาจากคำว่า “ราชาชาตินิยม” ของธงชัย วินิจจะกูล

สถานการณ์คอมมิวนิสต์ที่ขยายตัวมากขึ้นเรื่อยๆ ในภูมิภาค ผนวกกับการขึ้นนำของตะวันตกทำให้ชนชั้นนำที่  
สมาทาน 3 เสาหลัก นั่นคือ ชาติ พุทธศาสนา และกษัตริย์รู้สึกถึงภาวะคุกคามต่อสถาบันหลักนี้อย่างยิ่ง ต้นปี พ.ศ. 2505 J.S.  
Bennett แห่งสถานเอกอัครราชทูตอังกฤษได้นำเอกสารการวิจัยเกี่ยวกับการบ่อนทำลายพระพุทธศาสนาของคอมมิวนิสต์ใน  
ประเทศสหภาพโซเวียตและจีนที่ชื่อว่า “Buddhism under Communist Rule”<sup>4</sup> มามอบให้กับหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล  
รัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการขณะนั้น แม้รัฐจะไม่ตอบสนองโดยทันที แต่แสดงให้เห็นแล้วว่า ในที่สุดพุทธศาสนาไม่  
สามารถรอดพ้นบ่วงสงครามเย็นไปได้ ไม่เพียงเท่านั้น หนังสือแปล *ใครจะกุมชะตาเอเชีย พุทธศาสนาหรือลัทธิ  
คอมมิวนิสต์* (2512)<sup>5</sup> ก็สะท้อนให้เห็นถึงการเป็นภาวะคู่ตรงข้ามของทั้งสองฝ่ายได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

พุทธศาสนาจึงได้ก้าวล่วงเข้ามาเป็นเครื่องมือของรัฐในการต่อสู้กับอุดมการณ์ลัทธิคอมมิวนิสต์ที่อาจแบ่งเป็น  
หลายเฉด ในกรณีของพระพิมลธรรม (อาจ อาส โภ) ที่เริ่มต้นจากความขัดแย้งในคณะสงฆ์ ก่อนที่จะลุกลามไปสู่การ  
แทรกแซงของรัฐ จนกระทั่งนำไปสู่ความรุนแรงถึงขั้นจับสึกและถูกคุมขังโดยอำนาจรัฐที่เข้าไปมีบทบาทโดยตรงตั้งแต่ปี  
2505 ในข้อหาคอมมิวนิสต์และคาดว่าจะถูกปล่อยตัวก็ล่วงมาถึงปี 2509 แล้ว สิ่งที่พระพิมลธรรมถูกเพ่งเล็งก็เนื่องมาจากความ  
เปิดกว้างต่อคอมมิวนิสต์พระพิมลธรรม (อาจ) ได้มีบทบาทในการเข้าไปสอนวิปัสสนากรรมฐานในเรือนจำให้แก่นักโทษ  
การเมืองในคราว “กบฏสันติภาพ” ในปี 2495 ที่ถูกเพ่งเล็งว่ามีความเชื่อมโยงกับการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ มีนักโทษ  
การเมือง 2 คนจากจำนวน 104 คน ที่เข้าเรียนกรรมฐานด้วยนั่นคือ กุหลาบ สายประดิษฐ์ และสมักร บุราวาส จากบันทึกของ  
สมักร บุราวาสได้ระบุว่า เริ่มเรียนวิปัสสนากรรมฐานตั้งแต่ปี 2498<sup>6</sup>

สถาบันกษัตริย์ก็นับว่ามีบทบาทที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนาในแง่การรวมใจซึ่งมีนัยต่อการตอบโต้กับฝ่าย  
คอมมิวนิสต์ ดังที่เราพบเห็นจาก การสร้างพระพุทธรูป ภ.ป.ร. ในปี 2508<sup>7</sup> โดยเปิดให้มีการสั่งจอง น่าจะเป็นครั้งแรกที่  
พระมหากษัตริย์ได้ทรงสร้างพระพุทธรูปโดยมีจุดประสงค์เพื่อให้คนทั่วไปสามารถนำไปบูชาได้ ขณะที่ปีต่อมาได้  
พระราชทานพระพุทธรูปนวราชพิพิธ ให้ไปประดิษฐานในทุกจังหวัด<sup>8</sup> นอกจากนั้นช่วงปี 2508-2513 ยังพบว่ามีการสร้าง  
พระเครื่องผีพระหัตถ์ที่ถูกเรียกกันอย่างล้าลองว่า “พระสมเด็จพระจิตรลดา” พร้อมกับกระแสความนิยมของพระเครื่องใน  
ทศวรรษ 2510 ขณะที่การเกิดขึ้นของ *พระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2512* ได้ทำให้

<sup>4</sup> หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, *สบ.5.3/8* เอกสารส่วนบุคคล ม.ล.ปิ่น มาลากุล การศาสนา เรื่อง การบ่อนทำลายพระพุทธศาสนาของ  
คอมมิวนิสต์ (พ.ศ. 2505)

<sup>5</sup> เอนส์ เบ็นซ์, จานงค์ ทองประเสริฐ, แปล. *ใครจะกุมชะตาเอเชีย พุทธศาสนาหรือลัทธิคอมมิวนิสต์* (กรุงเทพฯ :  
สำนักพิมพ์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย), 2512

<sup>6</sup> สมักร บุราวาส. *หนึ่งเดือนในวิปัสสนา* (กรุงเทพฯ : สยาม), 2544, น.8

<sup>7</sup> หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, *สบ.5.5/42* เอกสารส่วนบุคคล ม.ล.ปิ่น มาลากุล คณะกรรมการ เรื่องกรรมการสร้างพระพุทธรูป  
ภ.ป.ร. (พ.ศ. 2507-2509).

<sup>8</sup> มหาดไทย, กระทรวง, *พระพุทธรูปนวราชพิพิธ* (พระนคร: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง, 2510), (1).

คนเสื่อมศรัทธาในศาสนากลายเป็นการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ไปด้วย<sup>9</sup> ยังไม่นับการเสด็จพระราชดำเนินมัสการพระ  
ป่าที่เป็นเกจิอาจารย์ในดินแดนทุรกันคารอีกหลายต่อหลายครั้ง

### ปัญหาการทำให้พุทธศาสนาเป็น “ประชาธิปไตย”

คำว่า “ประชาธิปไตย” กลายเป็นคำสำคัญที่แต่ละฝ่ายก็ช่วงชิงมาให้คุณค่ากับตัวเอง ฝ่ายซ้ายก็มีประชาธิปไตย  
แบบรวมหมู่ การเรียกร้องเสรีประชาธิปไตยก็เป็นอีกอิทธิพลหนึ่งมาจากฝั่งอเมริกา ขณะที่ฝ่ายรัฐก่อน 14 ตุลา นับได้ว่าอยู่ใน  
ในสถานะที่จนเต็ม กลืนไม่เข้าคายไม่ออกกับกระแสเรียกร้องประชาธิปไตยที่ตนเองไม่มีอยู่ ประชาธิปไตยจึงมีความ  
หมายถึงสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาคไปพร้อมๆ กับรูปแบบการเลือกตั้งอีกด้วย แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงสำคัญในเหตุการณ์  
14 ตุลา 2516 จะไม่มีร่องรอยการร่วมเดินขบวนของเหล่าพระสงฆ์ แต่กระแสความตื่นตัวต่อประชาธิปไตยซึ่งผลต่อเนื่อง  
เกิดเหตุพระสงฆ์กลุ่มหนึ่งออกมามีบทบาทเรียกร้องความเป็นธรรมให้กับพระพิมลธรรม เพื่อให้คืนสมณศักดิ์เดิมหลังจากที่  
ถูกจับสึกและคุมขังตั้งแต่ปี 2505-2509 การประท้วงนี้เกิดขึ้นในปี 2518 มีศูนย์กลางอยู่ที่ ลานอโศก วัดมหาธาตุยุวราช  
รังสฤษฎ์ กรุงเทพฯ อันเป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัยสงฆ์ที่ในว่าต่อมาก็คือ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย นับได้ว่า ลานอโศกเป็น  
แหล่งสำคัญของพระหัวก้าวหน้าสมัยนั้น ความคลั่งคลั่งของสถานที่ดังกล่าวได้รับการยกย่องในหมู่พระมหานิกายว่าเป็น ตัก  
ศิลาแห่งแห่งการเรียนรู้และการถกเถียง สิ่งเหล่านี้อยู่ในความทรงจำร่วมของคนสำคัญหลายคนในปัจจุบัน เช่น พระเทพ  
เทวธัมโม<sup>10</sup> (ต่อมาก็คือ อดีต ส.ส.กรุงเทพฯ ไสกระจำ), สมณะโพธิรักษ์ และสนอง วรอุไร<sup>11</sup> ฯลฯ

นอกจากนั้นยังพบว่ามึนักวิชาการทางพุทธศาสนาคนสำคัญที่มีความสัมพันธ์และเคยมาบรรยายเกี่ยวกับสังคม  
การเมือง ณ วัดมหาธาตุฯ นั่นคือ จ่านงค์ ทองประเสริฐ (2472-ปัจจุบัน)<sup>12</sup> เขาเคยบวชเรียนได้เปรียญ 9 ประโยค ได้รับทุน  
จากมูลนิธิเอเชียไปเรียนต่อที่มหาวิทยาลัยเยล สหรัฐอเมริกา ในปี 2502 และเป็นถึงพระราชอาคันตุกะที่ พระกวีวรญาณ ก่อนที่  
จะสึกหาลาเพศออกมาในปี 2507 มีบทบาทอย่างมากในวงการสงฆ์โดยเฉพาะฝั่งมหานิกายและมหาวิทยาลัยสงฆ์ ในช่วง  
ก่อน 6 ตุลา เขามีบทบาทในการบรรยายเนื้อหาที่พุทธศาสนาสัมพันธ์กับสังคมการเมืองนั่นคือ “เมื่อข้าพเจ้าไปร่วมผ่าตัด  
พระพุทธศาสนา”, “ศีลธรรมกับแผนเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม” (มกราคม 2519) “ประชาธิปไตยกับธรรมาธิปไตย” (เมษายน  
2519) “พระพุทธศาสนาเอียงซ้ายหรือเอียงขวา” (เมษายน 2519) โดยตำแหน่งแล้ว จ่านงค์ทำงานเป็นราชบัณฑิตทำงานอยู่  
ในรั้วพระบรมมหาราชวัง ช่วงเวลาดังกล่าวจึงได้มีประสบการณ์ร่วมจากการได้ฟังปราศรัยและพบเห็นการชุมนุมบริเวณ

<sup>9</sup> มาตรา 5 พระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2512, *ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ 86 ตอนที่  
14 วันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2512.

<sup>10</sup> เอเอสทีวีผู้จัดการ. "สิ้น “เทพ” อดีต ส.ส.ศรีสะเกษ 5 สมัย หลังสู้มะเร็งนานนับปี”, 18 กันยายน 2555, เข้าถึงเมื่อ 7  
กันยายน 2556 เข้าถึงจาก <http://www.manager.co.th/Politics/ViewNews.aspx?NewsID=9550000114950>

<sup>11</sup> ชมรมกัลยาณธรรม. "ประวัติ ท่านอาจารย์ ดร.สนอง วรอุไร", เข้าถึงเมื่อ 7 กันยายน 2556 เข้าถึงจาก  
[http://www.kanlayanatam.com/voice/dr\\_snong.htm](http://www.kanlayanatam.com/voice/dr_snong.htm)

<sup>12</sup> พระมหานรินทร์ นรินโท. สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์พิเศษ จ่านงค์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต ณ วัดไทย ลาสเวกัส  
สหรัฐอเมริกา, 16 ตุลาคม 2553, เข้าถึงเมื่อ 2 กันยายน 2556 เข้าถึงจาก  
<http://www.alittlebuddha.com/html/The%20Vision%20of%20P.M.Narin/The%20Vision%20of%20Phramaha%20Narin%20110.html>

สนามหลวงอยู่เสมอ เนื้อหาการบรรยายจางง์ แสดงให้เห็นจุดยืนของเขาคือ ต้องให้คนในระบบมีศีลธรรม ไม่ว่าจะเป็ นนายทุนในเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม<sup>13</sup> หรือนักการเมืองในสภา และอ้างอิงถึงความเป็นประชาธิปไตยของพระพุทธเจ้าอีก ด้วย จะเห็นได้ว่าจุดยืนทางการเมืองแบบเอาธรรมเป็นใหญ่ นี้ เป็นแนวคิดที่มีลักษณะร่วมกันกับพุทธทาส เขายังแสดงออก อย่างชัดเจนว่าไม่เห็นด้วยกับการปฏิวัติสังคมนิยมที่ไร้ความรุนแรงของเลียด<sup>14</sup> โดยเปรียบเทียบพระพุทธเจ้ากับนักปฏิวัติที่ ต้องการช่วยเหลือประชาชนเช่นกันแต่ทำด้วยความเมตตา ไม่ใช่อคติความเกลียดชังต่อนายทุน

### พุทธศาสนาปกป้องชาติ ศาสน์ กษัตริย์

อย่างไรก็ตาม นอกจากการพยายามยืนอยู่ระหว่างความขัดแย้งระหว่างศักดินา นายทุน และประชาชนแล้ว ยังมี คณะสงฆ์ที่ได้ดัดแปลงตนเองให้กลายเป็นวัตรกรรมด้านคอมมิวนิสต์ของฝ่ายอนุรักษนิยมด้วย มวลชนที่เกิดขึ้นนั้นอยู่ ภายใต้การนำของพระสงฆ์ หรือองค์กรทางศาสนาความเชื่อ ที่ถือว่าภัยคอมมิวนิสต์เป็นเรื่องใหญ่หลวงที่คุกคามชาติ ศาสน์ กษัตริย์ ซึ่งได้แก่ เกจิอาจารย์ผู้ทรงภูมิ พระกรรมฐานและลัทธิพิธีศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ที่ทำหน้าที่ทั้งเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทาง จิตใจและผู้เทศนาสั่งสอนมวลชน ที่รู้จักกันดีมีดังนี้

พระมหาวิระ ฉาวโรหรือ หลวงพ่อฤๅษีลิงดำ (2459-2535) แห่งวัดท่าซุง อุทัยธานี มีความสัมพันธ์กับราชสำนัก และการต่อสู้คอมมิวนิสต์ พบว่าในปี 2518-2520 มีการผลิตเครื่องรางของขลังเพื่อเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้กับทหารตำรวจเพื่อยึด เนี่ยวจิตใจ ในการออกรบกับฝ่ายคอมมิวนิสต์ เขามีโอกาสได้เดินทางไปแจกอาหาร เครื่องใช้ และเครื่องรางฝ้ายันต์ “ชง มหาพิชัยสงคราม” และ “เหรียญเอกราช” ให้กับ ดชด. และทหารที่สู้กับคอมมิวนิสต์ โดยร่วมเดินทางกับคณะของพระเจ้าว รวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดี รังสิตตามพระประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว<sup>15</sup>

สำนักปฐุสววรรค์ก่อตั้งขึ้นโดยนายสุชาติ โกสลกิติวงศ์ (2486-2548) ในปี 2509 เขามีชื่อเสียงขึ้นมาจากการเป็นร่าง ทรงพระศักดิ์สิทธิ์ชื่อดังอย่างสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และหลวงปู่ทวดเหยียบน้ำทะเลจืด<sup>16</sup> ก่อนจะพัฒนาไปสู่ อาณาจักรสำนักหุบผาสวรรค์อย่างใหญ่โตในทศวรรษ 2520 ลูกศิษย์ของสำนักนี้มีกว่า 2,000 คน ลูกศิษย์ถูกหายังรวมถึง ปัญญาชน และนักธุรกิจที่มีชื่อเสียงระดับประเทศ เช่น ดร. กลุ่ม วัชรโรบล นักวิทยาศาสตร์ผู้มีชื่อเสียง<sup>17</sup> สำนักปฐุสววรรค์ได้มี

<sup>13</sup> จางง์ ทงประเสริฐ. *พระพุทธศาสนากับสังคมและการเมือง* (กรุงเทพฯ : แพรวพิทยา), 2520, น.103

<sup>14</sup> จางง์ ทงประเสริฐ. *เรื่องเดียวกัน*, น.106

<sup>15</sup> สมศักดิ์ สืบสงวน, พล.ต.ท. น.พ., “หลวงพ่อกับเหตุการณ์ระหว่างปี พ.ศ. 2518 – 2520,” *ลูกศิษย์บันทึก เล่ม 2*, จัดพิมพ์ เป็นธรรมทาน ในงานบุญประจำปี 17 มีนาคม 2534, 120 – 122. และในขณะเดินทางของหลวงพ่อกฤๅษีลิงดำก็ยังมีพระอีก หลายรูปด้วย เช่น หลวงปู่สิม พุทธาจาโร วัดถ้ำผาล่อง เชียงดาว , หลวงปู่คำแสน คุณาลังกาโร วัดป่าดอนมูล สันกำแพง, หลวงปู่่ม โปธิโก วัดชัยมงคลหรือวัดวังมุย จังหวัดลำพูน, และครูบาธรรมไชย วัดทุ่งหลวงแม่แตง เชียงใหม่ด้วย ดู ชติ สัมโพธิปัญญา [นามปากกา], “พระอรหันต์ทำพิธีอุปัชฌาย์ไทย ตอน 1,” *สกุลไทย รายสัปดาห์* 22: 1103 (9 ธันวาคม 2518), 49.

<sup>16</sup> ชยานัน โทภิกขุ (อนันต์ เสนาจันทร์) และเกรียงศักดิ์ เคราะห์ดี, *ศิษย์แห่งหุบผาสวรรค์* (กรุงเทพฯ: ภิกขุชยานัน โท และ นายเกรียงศักดิ์ เคราะห์ดี, 2524).

<sup>17</sup> Chai-anan Samudavanija and David Morell, *Political Conflict in Thailand* (Cambridge, Mass : Oelgeschlager, Gunn & Hain), 1981, 248.

กิจกรรมต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่างเข้มข้น พบเห็นได้จากกรณีการแจกจ่ายใบปลิวไปทั่วประเทศเรียกร้องให้ประชาชนผู้รักชาติลุกขึ้นมาต่อต้านคอมมิวนิสต์ ในช่วงปี 2519 นอกจากการที่เขาได้รับเชิญให้เป็นวิทยากรพิเศษในการอบรมลูกเสือชาวบ้านแล้ว<sup>18</sup> ยังพบว่ามีการจัดกิจกรรมที่แหวกแนวอย่างยิ่ง นั่นคือ การเข้าทรงคาร์ล มาร์กซ์เพื่อขอคำปรึกษาในการต่อสู้กับคอมมิวนิสต์<sup>19</sup> เครื่องรางของขลังที่เขาแจกจ่ายออกไปได้แก่ผ้ายันต์ “พิทักษ์เอกราช” ให้กับตำรวจทหารในเขตพื้นที่ที่สู้กับคอมมิวนิสต์ แต่เรื่องตลกร้ายก็คือ หลังจาก 6 ตุลาคมไปแล้ว สำนักแห่งนี้กลับถูกโจมตีว่าเป็นคอมมิวนิสต์เสียเอง

พระกิตติวุฒโท (2479-2548) พระสายปฏิบัติแห่ง วัดจิตตภาวัน ที่โด่งดังมาจากให้สัมภาษณ์อันลือเลื่องกับนิตยสาร จตุรัส กลางปี 2519 จากบทสัมภาษณ์นี้เองที่เป็นที่มาของวาทะแห่งยุคสมัยอันเป็นที่จดจำกันในวลีที่ว่า “ฆ่าคอมมิวนิสต์ไม่บาป”<sup>20</sup>

แม้แต่พุทธทาส (2449-2536) ที่รู้จักกันดีในฐานะพระหัวก้าวหน้า ก็ยังได้สนองนโยบายจากรัฐอย่างเข้มข้น ต้องเข้าใจเสียก่อนว่า พุทธทาสนั้นสัมพันธ์กับชนชั้นนำอย่างคนในวงการตุลาการเป็นอย่างดี<sup>21</sup> ความโด่งดังและความนิยมของพุทธทาสเป็นป้อมปราการอย่างดีที่จะทำให้คนละเลยความเป็นการเมืองในงานเขียนและคำสอนของเขา เราพบว่าการบรรยายอบรมผู้พิพากษา เมื่อวันที่ 14-15 กันยายน 2517 ได้ถูกนำมาปรับปรุงเป็นหนังสือที่รู้จักกันในนาม *ธัมมิกสังคมนิยมแบบเผด็จการ*<sup>22</sup> อันมีเนื้อหาชี้ให้เห็นถึงความชอบธรรมของการเผด็จการที่มีธรรมนำหน้า ในบริบทนั้นสัญญา ธรรมศักดิ์ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ตั้งแต่วันที่ 14 ตุลาคม 2516 – 15 กุมภาพันธ์ 2518 ก่อนจะลาออกและขึ้นเป็นประธานองคมนตรี (5 ธันวาคม 2518 - 4 กันยายน 2541)

จึงมิใช่เรื่องแปลกนักที่พุทธทาสจะเคยสังฆกรรมทำการอบรมให้กับคณะลูกเสือชาวบ้าน ใดๆก็ตามด้วยความเป็นพุทธทาสเขาพยายามตีความและให้ความหมายใหม่แก่ลูกเสือตามความเข้าใจของเขาเอง การบรรยายเกิดในช่วงเดือนเมษายน 2518 เปรียบเทียบพระพุทเจ้าเป็น “จอมลูกเสือโลก” และชี้ให้เห็นว่าการลูกเสือในทุกวันนี้มุ่งไปทางพิธีและความสนุกสนานจนลืมเจตนาของลูกเสือที่เน้นให้บำเพ็ญประโยชน์ส่วนรวม และต้องรักษาหัวใจส่วนรวม นั่นคือ ประเทศชาติ

<sup>18</sup> สุชาติ โกศลกิติวงศ์, *เราจะยืนจุดไหน* (ราชบุรี: บริษัท ยูคใหม่ จำกัด, ม.ป.ป.), 7 – 19.

<sup>19</sup> Chai-anan Samudavanija and David Morell, *ibid.*, 248; Katherine A. Bowie, *Rituals of National Loyalty: An Anthropology of the State and the Village Scout Movement in Thailand*. New York and Chichester: Columbia University Press, 1997, p.20

<sup>20</sup> ทั้งที่รูปประโยคสัมภาษณ์จริงคือ

จตุรัส: การฆ่าฝ่ายซ้าย หรือ คอมมิวนิสต์บาปหรือไม่

กิตติวุฒโท: อันนั้นอาตมาก็เห็นว่าควรจะทำ คนไทยแม้จะนับถือพุทธก็ควรจะทำ แต่ก็ไม่ใช่ว่าเป็นการฆ่าคนเพราะว่าใครก็ตามที่ทำลายชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ มันไม่ใช่คนสมบูรณ์ คือต้องตั้งใจ เราไม่ได้ฆ่าคน แต่ฆ่ามาร ซึ่งเป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคน การฆ่าคนเพื่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ถือเป็นบุญกุศลเหมือนฆ่าปลาแกลงใส่บาตรพระ

<sup>21</sup> คูใน ภิญญพันธ์ พจนะลาวัณย์. "ธัมมิกสังคมนิยมแบบเผด็จการ! วิพากษ์พุทธทาสในวันล้ออายุปีที่ 105", 27 พฤษภาคม 2554, เข้าถึงเมื่อ 7 กันยายน 2556 เข้าถึงจาก <http://prachatai.com/journal/2011/05/35144>

<sup>22</sup> พุทธทาสภิกขุ. *ธัมมิกสังคมนิยมแบบเผด็จการ* พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพ นางมณฑา หมั้นนิกร ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ 13 ธันวาคม 2518 (กรุงเทพฯ : อักษรสัมพันธ์, 2518

ศาสนา มหากษัตริย์ และการเป็นลูกเสือนั้นจะต้องส่งเสริมพุทธบริษัทภาวะด้วย อย่างไรก็ตามพุทธทาสเห็นว่ากิจการลูกเสื่อที่ยังไม่ได้ผลนั้นก็เพราะนักเรียนนักศึกษา ยัง “อาละวาด”<sup>23</sup> แสดงให้เห็นทัศนคติของเขาต่อนักเรียนนักศึกษาได้เป็นอย่างดี ในช่วงเวลาดังกล่าวการบรรยายธรรมของเขา ได้ทำทนายและเล่นกับภาษาทางการเมือง ตัวอย่างเช่น การเมืองคือ ธรรมะ (10 ก.ค. 19) พระเจ้าคือยอดสุดของนักการเมือง (17 ก.ค. 19) นักการเมืองของพระเจ้า (24 ก.ค. 19) ธรรมะสำหรับนักการเมือง (14 ส.ค. 19) ถ้ามีธรรมไม่ต้องมีการเมือง (28 ส.ค. 19) ระบบการเมืองที่เหมาะสมแก่ศาสนิกชนแบบฉบับ (11 ก.ย. 19) ศิลธรรมกับโลกปัจจุบัน (2 ต.ค. 19)<sup>24</sup> โดยเฉพาะการแสดงธรรมหลังสุดแสดงให้เห็นชัดเจนยิ่งที่ระบุว่า ปัญหา ศิลธรรมเป็นเรื่องใหญ่ เขาได้ชี้ให้เห็นว่าเหล่า “อันทพทางธรรม” นั้นได้แก่ นักศึกษา กรรมกร ชาวนา พ่อค้า นักกฎหมาย นักการเมือง นักเศรษฐกิจ ฯลฯ กลุ่มนี้เป็นพวกที่จะต้องรู้ศีลธรรมโดยประจักษ์เสียก่อน เข้าใจว่ากลุ่มคนเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในช่วงเวลาดังกล่าวมาก ทั้งยังเน้นอีกว่าศีลธรรมเป็น “รากฐานของสังคมศาสตร์ทุกแขนง”<sup>25</sup>

ได้ร่วมกาสาวพัสตร์ในสังคมไทยกลายเป็นพื้นที่ต่อสู้ทางการเมืองอันร้อนระอุเมื่อเดือนกันยายน 2519 จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้บวชเป็นสามเณร กลับเข้ามายังประเทศไทย ยิ่งทำให้เกิดกระแสการคัดค้าน “ทรราชย์” ไปอย่างกว้างขวาง แต่ในทางตรงกันข้ามกระแสนี้ก็ทำให้กลุ่มอนุรักษ์นิยมจับมือกันอย่างแน่นแฟ้นมากขึ้น

#### หลัง 6 ตุลา 19 ศิลธรรมนำประชาธิปไตย

ความรุนแรง ความตายที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องด้วยการกระทำของ “ฝ่ายขวาพิฆาตซ้าย” แม้จะตกเป็นข่าว และที่กังวลกันมาก่อนแต่ก็นับว่า ไม่ได้สร้างผลกระทบอย่างจริงจังเท่ากับเหตุการณ์เช้าวันที่ 6 ตุลาคม 2519 เช่นวันนั้นเกิดรัฐประหารและการขึ้นครองอำนาจของรัฐบาลเผด็จการพลเรือน ธานินทร์ กรัยวิเชียรนำมาสู่ระบอบเซนเซอร์อันกว้างขวาง

---

<sup>23</sup> "หัวข้อบรรยาย (ปกิณกรรม) ลูกเสื่อชาวบ้าน, 7 เมษายน 2518", BIA3.1/6 กล่อง 2 (60)-(64), เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, เข้าถึงเมื่อ 29 สิงหาคม 2556 เข้าถึงจาก [http://archives.bia.or.th/front-description.php?refcode=BIA03010002-060-0060\\_00-0000&pdfid=681](http://archives.bia.or.th/front-description.php?refcode=BIA03010002-060-0060_00-0000&pdfid=681)

<sup>24</sup> “บัตรย่อเรื่องบรรยายธรรม พ.ศ.2519”, BIA3.1/7, เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, เข้าถึงเมื่อ 29 สิงหาคม 2556 เข้าถึงจาก <http://archives.bia.or.th/showgroup.php?groupcode=BIA030100&groupname=%E0%B8%81%E0%B8%B2%E0%B8%A3%E0%B8%9A%E0%B8%A3%E0%B8%A3%E0%B8%A2%E0%B8%B2%E0%B8%A2%E0%B8%98%E0%B8%A3%E0%B8%A3%E0%B8%A1&subgroupname=%E0%B8%9A%E0%B8%B1%E0%B8%95%E0%B8%A3%E0%B8%A2%E0%B9%88%E0%B8%AD%E0%B9%80%E0%B8%A3%E0%B8%B7%E0%B9%88%E0%B8%AD%E0%B8%87&pregroupcode1=BIA030000>

<sup>25</sup> "ศีลธรรมกับโลกปัจจุบัน", BIA3.1/7 กล่อง 2 [124] (2 ตุลาคม 2519), เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, เข้าถึงเมื่อ 29 สิงหาคม 2556 เข้าถึงจาก [http://archives.bia.or.th/front-description.php?refcode=BIA03010002-070-0124\\_00-0000&pdfid=776](http://archives.bia.or.th/front-description.php?refcode=BIA03010002-070-0124_00-0000&pdfid=776)

แน่นอนว่าที่ทางข่าวสารและความรู้ทางการเมืองถูกปิดกั้นเช่นเดียวกับการแสดงออกความคิดเห็น เงื่อนไขดังกล่าวผลักดันให้นักศึกษาและมวลชนจำนวนหนึ่งตัดสินใจเข้ามาร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย<sup>26</sup>

การที่คนรุ่นใหม่ที่มีแนวคิดทางการเมืองถูกสั่งให้หุบปาก ทำให้เสียงของผู้สั่งสอนศีลธรรมดั่งขึ้นเรื่อยๆ หลัง โศกนาฏกรรมเพียง 2 เดือน พุทธทาสก็เทศน์สั่งสอนเน้นเรื่อง “ยุวชน” ว่า “เด็กขาดความรู้เรื่องชาตินิยมที่ถูกต้อง” “เด็กมา เสรีภาพ, ประชาธิปไตย, จนเพื่อ ทั้งใน-นอกบ้าน”<sup>27</sup> นอกจากการครอบงำของพุทธศาสนาที่ดูชาญฉลาดสำหรับชนชั้นกลาง อย่างพุทธทาสแล้ว พุทธศาสนาที่ออกแนวโง่งมอย่างลัทธิพิธีสำนักปุสวรวรรค ที่ได้ขยายอาณาจักร ไปสู่สำนักหุบผาสวรวรรค จ.ราชบุรี ก็กลายเป็นสำนักที่เติบโตขึ้นอย่างมากด้วยแฟนตาซีแห่งความศักดิ์สิทธิ์ และความขลัง<sup>28</sup> ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะมีความเปลี่ยนแปลงใหญ่หลวงในต้นทศวรรษ 2520

## 2. จากพุทธศาสนา-ราชาชาตินิยม สู่ พุทธศาสนาสำหรับชนชั้นกลาง

การเฟื่องฟูของการอ้างคุณธรรม ศีลธรรม และศาสนา เกิดขึ้นพร้อมๆ กับตลาดทางพุทธศาสนาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ รวมถึงพลังของฝ่ายอนุรักษ์นิยม การเฉลิมฉลองครบรอบ 200 ปี กรุงรัตนโกสินทร์ ในปี 2525 คือ รัฐพิธีที่แสดงให้เห็นถึงการฟื้นฟูความยิ่งใหญ่ของราชวงศ์อีกครั้งหลังสงครามกับคอมมิวนิสต์ การฟื้นฟูทางวัดก็คืออมรคถทางวัฒนธรรม กับ การฟื้นฟูทางจิตใจคืองานด้านศีลธรรมได้รับการให้ความสำคัญมากขึ้นเป็นลำดับ สอดคล้องกับตลาดพุทธศาสนาที่ขยายตัวขึ้นอีก สอดคล้องกับเทคโนโลยีสื่อสารมวลชนที่กว้างขวาง และกระจายตัวไปในวงกว้างมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นหนังสือธรรมะ รายการธรรมะทางโทรทัศน์ หรือเทปคาสเซ็ทในด้านหนึ่งแล้วมันทำให้รายการธรรมะ เข้าสู่กลุ่มชนชั้นกลางที่กำลังขยายตัวมากขึ้น วิถีชีวิตของพวกเขาเติบโตไปสู่ความเป็น “คนเมือง” ที่เปลี่ยนไปจากเดิม พวกเขาไม่ได้มีชีวิตสัมพันธ์อยู่กับการเข้าวัดอีกต่อไปแล้ว เมื่อพุทธศาสนาเข้ามายึดครองพื้นที่ที่สื่อมวลชนมากขึ้นตามลำดับ หลักธรรมเริ่มถูกทำให้เข้าใจได้ง่ายและถูกปรับให้เหมาะสมกับชีวิตประจำวัน ยังไม่ต้องนับว่าการเสพธรรมะยังส่งผลต่อภาพลักษณ์ความฉลาด รอบรู้อีกด้วย

### พระอนันต์ ชยানันโทและสื่อมวลชน ผู้ปราบมารชาติ-ศาสนา ทศวรรษ 2520

พระอนันต์ ชยানันโท หรือรู้จักกันดีในนาม พ.ต.ต.อนันต์ เสนาจันทร์ อดีตข้าราชการตำรวจ ได้สถาปนาตนเองเป็นผู้ปราบมารศาสนาอย่างประสบความสำเร็จ เนื่องมาจากการเปิดโปงความไม่ชอบมาพากลของสำนักหุบผาสวรวรรค ในทศวรรษ 2520 การดำเนินการของเขาได้รับการสนับสนุนจากหนังสือพิมพ์อันเป็นเครื่องมือสำคัญของชนชั้นกลาง การโจมตีเช่นนี้ส่งผลสะท้อนต่อวงการสงฆ์แบบลัทธิพิธี และทรงเจ้าเข้าผีอย่างยิ่ง การโจมตีดังกล่าวให้ภาพถึงคนจำนวนมากที่เข้าร่วมสำนักนั้นเป็นผู้โง่เขลา หลงผิด นั่นได้ทำให้สำนักพุทธศาสนาแบบชนชั้นกลางที่ให้ความสำคัญกับการกระทำที่ดู

<sup>26</sup> ธิกานต์ ศรีนารา. หลัง 6 ตุลาฯ ว่าด้วยความขัดแย้งทางความคิดระหว่างชนวนการนักศึกษา กับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ 6 ตุลาฯ ลีเกิ้ล), 2553, น.56-69

<sup>27</sup> "การสร้างยุวชนแห่งยุคปัจจุบัน", BIA3.1/8 ก่อตั้ง 3 [7]-[9] (15 ม.ค. 2520), เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, เข้าถึงเมื่อ 29 สิงหาคม 2556 เข้าถึงจาก [http://archives.bia.or.th/front-description.php?refcode=BIA03010003-081-0007\\_00-0000&pdfid=791](http://archives.bia.or.th/front-description.php?refcode=BIA03010003-081-0007_00-0000&pdfid=791)

<sup>28</sup> ในยุคใกล้เคียงกันเบน แอนเดอร์สันเทียบได้กล่าวถึง วัดไร่โรงวัว ว่าเปรียบเสมือนดังแดนเนรมิต คูใน เบนเนดิกท์ แอนเดอร์สัน. "เปรตประหลาด: ประวัติศาสตร์นรกภูธร" ใน อ่าน, 2 : 2 (ตุลาคม-ธันวาคม 2552)



ชาวนครลาด มีเหตุผล ไม่เชื่ออะไรง่ายๆ ค่อยๆ ขยายตัวขึ้น การบุกคู้และโจมตีสำนักฆราวาสกลายเป็นข่าวที่ขายได้สำหรับตลาด การอ่านของชนชั้นกลาง ความแปลกประหลาดผสมผสานกับเรื่องความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กระทั่งมีความสุมเสี่ยงที่จะละเมิด ภัยความมั่นคงต่อสถาบันชาติ ศาสน์ กษัตริย์ ก็ยังทำให้การทำข่าวหลังการเซ็นเซอร์ของรัฐต้นทศวรรษ 2520 มีชีวิตชีวา มากขึ้นไปด้วย เขาได้ให้เหตุผลที่ต้องเปิดโปงและบุกคู้สำนักปฐวรร์และอาณาจักรหุบผาสวรรค์ด้วยว่า สุชาติ โกศลกวงศ์ เจ้า สำนักได้ทำการอ้างตนเป็นร่างสมเด็จพระพุฒาจารย์โต และหลวงปู่ทวดเหยียบน้ำทะเลจืด ซึ่งเป็นการหลอกลวงประชาชน อย่างมงาย ไร้เหตุผล ทั้งยังหลอกลวงคนต่างชาติด้วยการระดมทุนมหาศาลมาสร้างหอประชุมโดยอ้างสิ่งที่เรียกว่า สันติภาพ และที่สำคัญก็คือ สำนักของความเป็นชาติและความเป็นไทย เขาอ้างว่า

“ถ้าปล่อยให้นายสุชาติทำต่อไปแล้ว เกียรติภูมิของคนไทยและชาติไทยจะต้องถูกต่างชาติดูถูกเป็นแน่ เรา จึงเห็นความจำเป็นที่จะต้องชี้แจงให้คนไทยและชาวโลกได้รู้ว่า สิ่งที่นายสุชาติได้ทำไปนั้นเป็นเท็จ”<sup>29</sup>

นอกจากนั้นการโจมตีเรื่อง “ความเป็นไทย” “ความเป็นเจ้า” ยังปรากฏอยู่อย่างชัดเจน เขาเรียกสุชาติว่า นายกิมหง แซ่จั่ว ที่อ้างว่าเป็นคนสัญชาติไทย เชื้อชาติจีน หนักๆ เข้าก็เรียกว่า “ดีสุชาติแห่งหุบผานรก” เลขที่เดียว<sup>30</sup> พระอนันต์ได้ โจมตีว่าสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นปรากฏการณ์ ฝัน 2524 ที่เน้นการทรงเจ้าเข้าผี อ้างอำนาจเบื้องบน การปลุกกระดมทำด้วยการแสดง ความยิ่งใหญ่ อดคัดดา ประจานข้าราชการ<sup>31</sup> การกล่าวว่าเป็นฝันยังมีนัยส่อไปถึงขบวนการฟื้นฟูในอีสานปี 2444 และฝึ ญูในปี 2502 กรณีของศิลา วงศ์สิน อันส่อนยว่าเป็นการกระทำของกบฏต่อราชอาณาจักรและคุกคามความมั่นคงของชาติ พระอนันต์ยกเลิความคาดหวังว่ารัฐจะเข้ามาจัดการปัญหานี้เนื่องจากว่าสุชาติมีเครือข่ายที่แน่นหนา ดังพบว่า สุชาติ พยายามสร้างความสัมพันธ์โดยอ้อมกับจอมพลประภาส จารุเสถียร, พล.อ.เสริม ณ นคร, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า (วาสน์ วาสโน), บุญยง ว่องวานิช กระทั่งทูตต่างเคยได้รับเชิญไปร่วมพิธี แม้เจ้าตัวจะเห็นว่าเป็นการร่วมพิธีทางศาสนาตามปกติ ทั่วไปก็ตาม แต่นั่นก็ได้เสริมสร้างบารมีให้กับสุชาติอย่างไม่ต้อง

อย่างไรก็ตามการโจมตีที่ได้ผลอย่างยั่งยืนในทุกยุคทุกสมัยก็คือ เรื่องการเงิน พระอนันต์ชี้ให้เห็นว่า สุชาติได้เงินมา ใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือย เช่น พิมพ์หนังสือ เอกสารจำนวนมากเพื่อประชาสัมพันธ์ตนเอง การเดินทางไปต่างประเทศบ่อยครั้ง ซึ่งเขาเห็นว่าเป็นการใช้เงินผิดประเภท แทนที่จะนำมาสร้างศาสนาวัดอุสถานส่งเสริมพุทธศาสนาให้เจริญก้าวหน้า ตาม แบบฉบับ “ชาวพุทธ”<sup>32</sup> การกระทำที่ถึงลูกถึงคนเช่นนี้ทำให้สื่อมวลชนตอบรับเป็นอย่างดี การตกเป็นข่าวเช่นนี้ยังกดดันไป ยังยังรัฐบาลในสมัยนั้นอีกด้วย นักการเมืองและข้าราชการ นำไปสู่การแจ้งความและดำเนินคดีในช่วงเดือนพฤศจิกายน- ธันวาคม 2524 หนังสือพิมพ์ที่รายงานข่าวในช่วงนั้นได้แก่ *ไทยรัฐ, เดลินิวส์, มติชน, ดาวสยาม, บ้านเมือง, ชาวไทย, สยาม ใหม่, เดลิเมอเรอร์, ตะวัน*<sup>33</sup> ความสำเร็จอย่างหนึ่งของพระอนันต์ก็คือ การถกเถียงผ่านตัวบทธรรมะที่เหนือกว่าโดยอ้างอิง

<sup>29</sup> ชยานัน โทภิกขุ และเกรียงศักดิ์ เคาระห์ดี. *ฝันแห่งหุบผาสวรรค์* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิช), 2524, น. เปิดใจ

<sup>30</sup> ชยานัน โทภิกขุ และคณะ. *ฝันสุชาติแห่งหุบผานรก* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โคมทอง), 2525, น. เปิดใจ

<sup>31</sup> ชยานัน โทภิกขุ และเกรียงศักดิ์ เคาระห์ดี. *เรื่องเดียวกัน*, น. 45

<sup>32</sup> ชยานัน โทภิกขุ และเกรียงศักดิ์ เคาระห์ดี. *เรื่องเดียวกัน*, น. เปิดใจ

<sup>33</sup> ชยานัน โทภิกขุ และคณะ. *เรื่องเดียวกัน*, น. 26-52



การเกิดขึ้นของผลงานชิ้นสำคัญอย่าง *พุทธธรรม* (2514) น่าจะเป็นหมุดหมายที่แสดงให้เห็นถึงจุดยืนร่วมกันของนักวิชาการชาวพุทธสมัยใหม่ หนังสือเล่มนี้เป็นการศึกษาค้นคว้าของพระประยูรธรรมาธิบดีชาวพุทธศาสนาไว้อย่างเป็นระบบ โดยอาศัยหลักฐานชั้นต้นอย่างพระไตรปิฎกประกอบกับหลักฐานชั้นรอง และมีการขยายความด้วยภาษาและการอุปมาอุปไมย เมื่อเทียบกับผลงานของพุทธทาสแล้ว งานชิ้นนี้ถือว่ามีความสร้างสรรค์ที่เป็นระบบกว่ามาก นอกจากนั้นการเขียนก็ถือว่าแสดงการอภิปรายธรรมอย่างเป็นเหตุเป็นผล ทั้งยังสามารถอ้างอิงในเชิงวิชาการได้อย่างสมบูรณ์ หนังสือ *พุทธธรรม* เป็นเสมือนสารานุกรมพุทธศาสนาแบบเรวาทที่มีการปรับปรุงอยู่ตลอดเวลา จากเดิมราว 200 กว่าหน้า ในปี 2514 ขยายเป็น 1,000 กว่าหน้า ในปี 2549 ผลงานนี้เป็นที่รู้จักกันในวงกว้างหลังจากได้รับรางวัลวรรณกรรมชั้นที่ 1 ในปี 2525 และได้รับการยกย่องว่าเป็นผลงานวิชาการที่มีการขอยุติพระไตรปิฎกให้สมสมัย นอกจากนั้นในปีเดียวกัน เขายังได้รับรางวัลประกาศเกียรติคุณในฐานะผู้ทำคุณประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาในการฉลอง 200 ปี กรุงรัตนโกสินทร์ นอกจากนั้นยังพบว่าพระประยูรยังเป็นพระสงฆ์ที่เชี่ยวชาญในภาษาอังกฤษ และนำสถานภาพของพุทธศาสนาไทยไปอยู่ในเวทีสากล นั่นคือ การได้รับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพจากองค์การยูเนสโกในปี 2537<sup>37</sup>

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เป็นตัวตั้งตัวตีของพุทธศาสนิกชนที่สนับสนุนให้พุทธศาสนาสามัคคีกับสังคม เขาได้สร้างเครือข่ายนักคิดนักเขียนภายใต้ร่มธงของสังคมนิยมปฏิวัติตั้งแต่ปี 2506 กลายเป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนความคิดเห็นของคนรุ่นใหม่ทั้งด้านการเมือง สังคม ธรรมชาติ ศาสนา สุลักษณ์ยังสนับสนุนให้พระเสฐียรพงษ์ อดิธประเสริฐ 9 ประโยคให้ไปเรียนต่อที่อังกฤษจากความสัมพันธ์ส่วนตัวของเขาในฐานะอดีตนักเรียนนอก การรู้จักกับสุลักษณ์ทำให้เขาได้ตีพิมพ์งานเขียนลงใน *สังคมนิยมปฏิวัติ* เขามีผลงานเขียนจำนวนมาก โดยเฉพาะหลังจากสึกออกมาเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัย ในปี 2514 ในเวลาต่อมาก็มีงานเขียนในหนังสือพิมพ์รายวันอีก ความโดดเด่นอยู่สำนวนเขียนของเขานั้นมีอารมณ์ขัน อ่าง่าย และข่อยเรื่องยากๆ ในวงการพุทธศาสนาให้เป็นเรื่องไม่หนักมาก ผลงานของเขาที่โดดเด่นได้แก่ *ในพุทธจักรดงขมิ้น* (2522) *ชื่อนั้นสำคัญไฉน* (2524) *พุทธศาสนา : ทศนะและวิจารณ์* (2529) อย่างไรก็ตามพบว่า เสฐียรพงษ์ เคยเขียนจดหมายเปิดผนึกถึงพระสันตะปาปาจอห์นปอลที่ 2 เมื่อครั้งเยือนเมืองไทยในปี 2527 เพื่อแสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมชาวคริสต์จำนวนหนึ่งที่ได้บิดเบือน และลบหลู่พุทธศาสนา เนื้อความในจดหมายแสดงให้เห็นถึงอุดมการณ์แบบพุทธศาสนา-ราชาชาตินิยมแฝงอยู่อย่างเข้มข้น<sup>38</sup>

<sup>37</sup> สันติ ตั้งรพีพากร. *พุทธธรรมกับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต)* โครงการเขียนชีวประวัติพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548

<sup>38</sup> ตัวอย่างจดหมาย

“แผ่นดินที่พระองค์ทรงก้มลงจุมพิตทันทีที่เสด็จมาถึงนี้ เป็นแผ่นดินแห่งพระพุทธศาสนา แผ่นดินที่บรรพบุรุษไทยได้ปกป้องรักษาเอกราชอันยาวนานไว้ด้วยชีวิต มิได้ตกเป็นเมืองขึ้นของใคร แม้ในยุคสมัยที่นักล่าอาณานิคมตะวันตกพยายามจะยึดครอง ประชาชนไทยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมจิตใจก็ปกป้องรักษาความเป็นไทยไว้ได้ ไม่ตกเป็นเมืองขึ้นของชนชาติผู้กระหายสงครามที่เรียกขานตัวเองว่าอารยัน...แผ่นดินนี้ เป็นแดนแห่งความสงบสันติ ร่มเย็นเป็นสุข ภายใต้ร่มเงาแห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งมีประวัติศาสตร์อันยาวนาน ไม่เคยมี “สงครามศาสนา” ไม่ว่าในรูปแบบใด ไม่เคยหลังเลื้อด แม้แต่หยดเดียว เพื่อพิทักษ์รักษาศาสนาของชาติไว้ ดังเช่นลัทธิศาสนาอื่น...มีการแอบอ้างเอาหลักความเชื่อ ข้อปฏิบัติและพิธีกรรมของพระพุทธศาสนาเข้ามาไว้ในหลักความเชื่อและข้อปฏิบัติของคริสต์ มีการบิดเบือนหลักพุทธธรรมและลบหลู่

ประเวศ วะสี เริ่มมีบทบาทในสังคมการเมืองชนชั้นกลางในช่วงนี้เช่นกัน เขาได้แสดงความคิดเห็นทางด้านสังคมการเมืองจากฐานเดิมของตนที่เป็นนายแพทย์และมีเครือข่ายที่กว้างขวาง<sup>39</sup> เขามีสำนักพิมพ์ *หมอชาวบ้าน* (เริ่มพิมพ์ในปี 2522) เป็นฐานในการทำงานเผยแพร่ความคิดเห็น จนมีการรวมเล่มตีพิมพ์หนังสือ *พุทธธรรมกับสังคม* (2526)<sup>40</sup> ที่น่าสนใจก็คือ การที่ประเวศ วะสี เขียนถึง 3 สำนักสำคัญในพุทธศาสนา สองในสามในเวลาต่อมาเป็นประเด็นใหญ่โตที่ถกเถียงกันอย่างมากในต้นทศวรรษ 2540

### การทำให้พุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์และปมเรื่องความทันสมัย

ปมอย่างหนึ่งของพุทธศาสนาที่สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยวิจิตรญาณิกขุเป็นอย่างน้อยก็คือ ความไม่สมเหตุสมผลและความไม่เป็นวิทยาศาสตร์ของพุทธศาสนา อาจกล่าวได้ว่า ช่วงปี 2518-2519 พระและนักวิชาการสายพุทธจะหมกมุ่นอยู่กับการเอาประชาธิปไตยไปจับกับพุทธศาสนาตามความดั่งเครือข่ายที่สั่งสมมาระหว่างสงครามเย็น แต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมาพระและนักวิชาการชนชั้นกลางจะใส่ใจอย่างยิ่งที่จะเอาพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์มาจับเทียบเคียงกัน โดยเฉพาะเมื่อวงการวิทยาศาสตร์และโลกตะวันตกหันมาใส่ใจกับพุทธศาสนามากขึ้น หรือจะพูดให้ตรงประเด็นกว่าก็คือ โลกตะวันตกสนใจในศาสตร์จิตวิญญาณของโลกตะวันออกมากยิ่งขึ้น ดังปรากฏผลงานเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ตะวันตกที่พยายามเข้าใจผ่านศาสตร์ตะวันออก เช่น *เต๋าแห่งฟิสิกส์* (1975/2518) ที่ถูกนำมาอ้างอิงเสมอๆ ในด้านหนึ่งมันจึงเชื่อมกับปม Siamese Occidentalism ไปพร้อมๆ กันด้วย

อย่างไรก็ตามในความเคลื่อนไหวของพุทธศาสนาที่มีพลวัตสูงนี้ เราพบการปรับตัวอยู่อย่างน้อยสองประการ ประการแรกนั่นคือ การที่ปรับเอาศัพท์สมัย ไม่ว่าจะเป็นศัพท์ทางสังคมศาสตร์ และการบริหารจัดการสมัยใหม่มาอธิบายเข้าพุทธศาสนา เพื่อนำไปสู่การทักท้วงเอาว่าพุทธศาสนาตอบทุกอย่าง ประการที่สอง คือ การประดิษฐ์ถ้อยคำเฉพาะขึ้นใหม่ในศาสนชุมชนของตนซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

### 3. สามสำนัก พุทธศาสนาหัวก้าวหน้า

การที่ประเวศ วะสี ได้เลือก 3 สำนักมาเขียนอธิบาย จึงน่าจะเป็นการสะท้อนให้เห็นเป็นอย่างดีถึง ความรู้สึกนึกคิดของผู้นำทางปัญญาของชนชั้นกลางที่มีต่อสำนักที่เป็นความหวังใหม่ของพุทธศาสนิกชนยุคใหม่ ขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็น

---

เหยียบย่ำพระรัตนตรัยอย่างซัดเซงและรุนแรง โดยบิดเบือนว่า อริยสัจสี่ ปฏิจจนูปบาท ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ ได้รับใจแสดงจากพระผู้เป็นเจ้าของ พระพุทธเจ้าเป็นเพียง “ประกาศก” หรือทาสผู้รับใช้พระผู้เป็นเจ้าของ รับคำสั่งให้มาเตรียมชาวตะวันออกมารับพระคริสต์ หรือมา “ถางทางให้พระเยซู” ซึ่งจะเสด็จมาภายหลัง... พฤติกรรมที่ไร้คุณธรรมเหล่านี้เราไม่อยากจะคิดว่าสืบทอดมาจากน โยบายโคอลอกและมิชชันที่ประกาศใน “วาทีกันเคาน์ซิล ครั้งที่สอง” เพราะขัดแย้งต่อการอยู่ร่วมกันโดยสันติระหว่างศาสนาทั้งหลายและเข้าใจว่าองค์สันตะปาปาก็ไม่ทรงทราบ และไม่ทรงประสงค์จะให้เกิดขึ้น”

จดหมายเปิดผนึกนี้ ขึ้นถวายสันตะปาปา จอห์น ปอล ที่ 2 ในคราวเสด็จมาเยือนประเทศไทย ตีพิมพ์ใน World Buddhism ประเทศศรีลังกา, มติมหาเถรกรรม, ภัยร้ายสัปดาห์, เพชรสีชมพูรายสะดวก, ฉบับแปลเป็นภาษาบาลี พิมพ์ใน พุทธจักร อังโณ เสฐียรพงษ์ วรรณปก. *พุทธศาสนา : ทศนะและวิจารณ์* (พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : อุษณา), 2529, น.276-278

<sup>39</sup> วิทยุพนธ์ พจนะลาวัฒน์. "อามาศยานุสติ เกิด แก่ ตาย จาก 79 ปีชวตกาลประเวศ วะสี ถึง ธรรมเนียมกรรมพุทธทาส" ใน ประชาไทออนไลน์, 5 สิงหาคม 2554 เข้าถึงเมื่อ 7 กันยายน 2556 เข้าถึงจาก <http://prachatai.com/journal/2011/08/36366>

<sup>40</sup> ประเวศ วะสี. *พุทธธรรมกับสังคม* (กรุงเทพฯ : มติชน, 2526)

เห็นได้ชัดถึงท่าทีต่อสังคมไทยโดยเฉพาะชนชั้นกลางที่กุมอำนาจผ่านสื่อสารมวลชน ประเวศกล่าวถึงทั้งสามสำนักไว้ดังนี้<sup>41</sup>  
“แหวกออกจากรูปแบบเก่าๆ, ก่อให้เกิดความสนใจและความกระตือรือร้น แต่ผู้แสวงหาคำตอบ...หากจับเอาหลักไตรสิกขา  
ของพุทธศาสนาแล้ว แต่ละมีจุดเด่นที่แตกต่างกันดังนี้ สวนโมกข์เน้นที่ปัญญา ธรรมกายเน้นที่สมาธิ สันติอโศกเน้นที่ศีล”<sup>42</sup>  
หากพิจารณาจากประเวศ ก็จะเห็นได้ว่า สวนโมกข์นั้นเป็นพื้นที่ที่พวกเขาให้ความสำคัญมากที่สุด อยู่ในสถานะที่พวกเขา  
เองทำการวิพากษ์วิจารณ์น้อยที่สุด

### พุทธทาส และสวนโมกข์หยั่งราก ยืนหยัด

สวนโมกข์ภายใต้พุทธทาส เป็นความพยายามของพระรูปหนึ่งที่จะทดลองจะสร้างพื้นที่ใหม่ที่สวนกระแสกับโลก  
ทางวัตถุ โดยมีนัยว่าต้องการจะย้อนไปจำลองชีวิตในสมัยพุทธกาล ดังนั้นสวนโมกข์จึงมีลักษณะเป็นวัดป่าอย่างหนึ่ง  
เพียงแต่ว่าแทบไม่มีใครให้คำจำกัดความเช่นนั้นเลย อาจเป็นเพราะว่า ผู้คนตระหนักดีว่า ไม่ใช่วัดป่าตามขนบธรรมเนียมวัด  
สายอรัญญิกอย่างเคร่งครัด ไม่ใช่วัดป่าแบบพระป่าในสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต หรือแบบวัดป่าสายหลวงปู่ชาที่เป็นวัดที่ให้  
ความสำคัญกับพระสงฆ์มากกว่าฆราวาส คือเป็นวัดปิด นอกจากนั้นสวนโมกข์ยังเป็นหนึ่งในเรื่องเล่าที่เชื่อมโยงกับการ  
ทดลองที่ร่วมสมัยกับการปฏิวัติสยาม 2475 อีกด้วย

วัดป่าแบบพุทธทาสเป็นวัดป่าที่แหวกขนบ เป็นวัดป่าแบบบ้านที่ให้ความสำคัญกับฆราวาส เป็นพื้นที่เปิดรับให้  
คนนอกเข้ามาปฏิบัติสัมพันธ์อยู่แทบตลอดเวลา เน้นการสอนปัจเจกชนผ่านการบรรยายธรรมที่มีความสดใหม่ จากความ  
กล้าหาญที่จะตีความ โดยตั้งคำถามต่อสถานการณ์โลกที่เปลี่ยนแปลง อันสัมพันธ์กับการใส่ใจกับปัญหาสังคม คำบรรยาย  
จำนวนหนึ่งถูกถอดเทปและถ่ายถอดมาเป็นหนังสือ เสียงพุทธทาสและข้อเขียนของพุทธทาสจึงขยายและกระจายตัวไปใน  
กลุ่มคนชั้นกลางและคนเมืองที่กำลังขยายตัวในทศวรรษ 2520 ไปด้วย ศูนย์กลางของการบริหารจัดการสวนโมกข์ จึงเป็น  
การสร้างชุมชนที่รวมศูนย์กลางอยู่ที่เขาคณเด็ว โดยที่ไม่ได้วางระบบของสังฆะเพื่อไว้อย่างจริงจัง สิ่งก่อสร้างทางกายภาพ  
ไม่ว่าจะเป็นลานหินโค้ง โรงมหรสพทางวิญญูณ ห้องสมุด ฯลฯ จึงสะท้อนตัวตนของพุทธทาสเป็นอย่างดี บทบาทของ  
พุทธทาสที่โดดเด่นขึ้นมาอย่างมากหลัง 6 ตุลา สวนโมกข์ได้มีโอกาสดำเนินการเสด็จสมเด็จพระสังฆราชพระอริยวงศาคตญาณ  
(วาสน์ วาสโน) ในเดือนสิงหาคม 2521<sup>43</sup> ถือว่าเป็นการได้รับการยืนยันความสำคัญของสวนโมกข์อย่างเป็นทางการ  
เช่นเดียวกันปีนี้เขาได้ส่งเทปบรรยายธรรมเพื่อไปออกอากาศทางวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย<sup>44</sup> คำสอนของเขา ต้นปี  
2520 มีโทนไปที่การอธิบายเกี่ยวกับเยาวชนอันสืบเนื่องมาจากสถานการณ์ที่น่าเป็นห่วงของคนรุ่นใหม่ตั้งแต่ปลายทศวรรษ  
2510 ตั้งแต่เดือน มกราคม-มีนาคม 2520 มีหัวข้อดังนี้<sup>45</sup> ปัญหาทั่วไปเกี่ยวกับเยาวชน, การสร้างเยาวชนแห่งยุคปัจจุบัน, ตรีรัตน์

<sup>41</sup> ประเวศ วะสี. *สวนโมกข์ ธรรมกาย สันติอโศก* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ หมอชาวบ้าน), 2530, หน้า จากผู้เขียน

<sup>42</sup> ประเวศ วะสี. *สวนโมกข์ ธรรมกาย สันติอโศก*. เรื่องเดียวกัน, น.96

<sup>43</sup> พระประชา ปสนุณฺรมโ และสันติสุข โสภณศิริ. *ภาพชีวิต 80 ปี พุทธทาสภิกขุ* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ โคมลคิมทอง), 2529, น.291

<sup>44</sup> พระประชา ปสนุณฺรมโ และสันติสุข โสภณศิริ. เรื่องเดียวกัน, น.284

<sup>45</sup> "บัตร์ย่อเรื่องบรรยายธรรม พ.ศ.2520". BIA3.1/8. เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, เข้าถึงเมื่อ 4 กันยายน 2556  
เข้าถึงจาก <http://archives.bia.or.th/showgroup2.php?refcode=BIA03010003-081-0000&pdfid=787>

ศาสตร์สากล, พุทธศาสตร์สำหรับเยาวชน, ธรรมศาสตร์สำหรับเยาวชน, สังคมศาสตร์สำหรับเยาวชน, ศิลธรรมแห่งการต่อสู้  
สำหรับเยาวชน, ทางเขวหรือทางตรงสำหรับเยาวชน, ศิลธรรมเกี่ยวกับความมั่นคงของชาติไทยสำหรับเยาวชน ฯลฯ

แต่ในปี 2521-2524 ที่บรรยายในวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยจะเน้นไปที่การอธิบายสังคมที่เรียกร้อย  
ศีลธรรมตั้งชื่อชุดบรรยายว่า “ศีลธรรมกลับมา”<sup>46</sup> เป็นการบรรยายธรรมะที่เน้นเรื่องระบบเพื่อเรียกร้อยการจัดระเบียบ  
สังคมโดยมีธรรมะเป็นชนนำ ในช่วงนี้สวน โมกษ์ยังได้พยายามเชื่อมโยงกับกัลยาณมิตรอย่างหลวงปู่ชา สุภัทโทแห่งวัด  
หนองป่าพง อุบลราชธานี ซึ่งเป็นพระป่าที่สัมพันธ์กับสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ในปี 2523 ได้มีการสร้างกฎธรรมาจารย์ชา สุภัท  
โทเพื่อต้อนรับการมาเยือน แต่ปรากฏว่าเขาได้ล้มป่วยเสียก่อนจึงไม่มีโอกาสเดินทางมาพบปะกัน<sup>47</sup> ในปีเดียวกันนั้นก็เริ่ม  
สร้างศาลาธรรมโฆษณ์อนุสรณ์ เพื่อเป็นคลังเก็บรวบรวมงานกิจการงานเขียนทั้งหนังสือและเทปบันทึกเสียงของพุทธทาส<sup>48</sup>  
เช่นเดียวกับการขยายตัวกับการพิมพ์หนังสือชุดธรรมโฆษณ์ที่เริ่มตั้งแต่ปี 2513 ในเวลาใกล้เคียงพระอนันต์ เสนาจันทร์  
แสดงบทบาทผู้ตรวจสอบ ตั้งประเด็น โจมตีพุทธทาสอย่างถึงพริกถึงขิง จนในวันสัปดาห์อายุในปี 2523 พุทธทาสก็ออกมาตอบ  
โต้ด้วยการบรรยายธรรมและรวมเล่มเป็นหนังสือที่ชื่อว่า *ธรรมะน้ำล้างธรรมะโคลน*<sup>49</sup>

ขณะที่ปี 2524-2529 บทบรรยายธรรมในวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยถูกเรียกว่าชุด “ปรมัตถธรรมกลับมา”  
เป็นการยกระดับการบรรยายที่มุ่งไปที่การพูดถึงธรรมะระดับสูงมากขึ้น ขณะที่ยังมีกรอบของศีลธรรมกำหนดความเป็น  
มนุษย์ และที่น่าสังเกตก็คือ มีการกล่าวถึงการทำงานที่เชื่อมโยงกับการปฏิบัติธรรมที่สัมพันธ์กับชีวิตทำงานของชนชั้น  
กลางที่ขยายตัวอย่างกว้างขวางขึ้น ปลายปี 2525 ถึง 2526 ได้ขยายไปสู่ความเข้าใจอันดีกับศาสนาอื่น ๆ ด้วย<sup>50</sup>

<sup>46</sup> หัวข้อที่น่าสนใจ ได้แก่ ธรรมะในฐานะหลักทางการเมือง (2521) ธรรมะในฐานะระบบเศรษฐกิจ (2521) ธรรมะในฐานะ  
ระบบการศึกษา (2521) ธรรมะในฐานะระบบการดำเนินชีวิต (2522) ธรรมะในฐานะระบบการพัฒนาคน (2522) ธรรมะ  
ในฐานะที่เป็นเอกลักษณ์ไทย (2522) ธรรมะในฐานะสิ่งที่ต้องการรู้ กงจักรหรือดอกบัว (2523) ธรรมะในฐานะที่ต้องรู้  
ว่าเป็นชาวพุทธก็หมดปัญหาทั้งปวง (2524) ธรรมะในฐานะที่ต้องรู้ ศีลธรรมกลับมา โลกสงบเย็น (2524) "หัวข้อปาฐกถา  
ธรรม พ.ศ.2521 - 2524". BIA3.1/9 กล้อง 3 (1)-(2), เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, เข้าถึงเมื่อ 4 กันยายน 2556  
เข้าถึงจาก [http://archives.bia.or.th/front-description.php?refcode=BIA03010003-090-0001\\_00-0000&pdfid=827](http://archives.bia.or.th/front-description.php?refcode=BIA03010003-090-0001_00-0000&pdfid=827)

<sup>47</sup> พระประชา ปสนุนธมฺโม และสันติสุข โสภณศิริ. เรื่องเดียวกัน, น.278

<sup>48</sup> พระประชา ปสนุนธมฺโม และสันติสุข โสภณศิริ. เรื่องเดียวกัน, น.233

<sup>49</sup> พระประชา ปสนุนธมฺโม, สัมภาษณ์. *อัตชีวประวัติของท่านพุทธทาส เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา 2 ชีวิตแห่งการทำงาน*  
(กรุงเทพฯ : โคมลคิมทอง), 2529, น.324-325 และ พุทธทาสภิกขุ. *ธรรมะน้ำล้างธรรมะโคลน* (กรุงเทพฯ : ธรรมนุชา),  
2524

<sup>50</sup> หัวข้อที่น่าสนใจ ได้แก่ ปรมัตถธรรมกลับมา โลกสว่างไสว (2524) ศีลธรรมดี คนก็กลายเป็นมนุษย์กันหมด (2524) การ  
ทำงานคือการปฏิบัติธรรม (2525)ภาวะแข็งขัน ต้องไม่มีในดวงของศีลธรรม (2525) ทุกศาสนาต่างชักนำโลกไปได้โดยไม่  
เกิดภาวะขัดแย้ง (2525) ไม่ต้องแตกร้าง เพราะเหตุเพียงมีศาสนาต่างกัน (2526) พระเจ้าบนสวรรค์ และพระเจ้าในหัวใจ  
มนุษย์ (2526) ถ้าจะให้ให้มีผลแน่ ๆ ต้องให้พระเจ้าเสด็จการ (2526) ผู้ประกอบด้วยธรรมะ : ย่อมทำงานเป็นสุข (2527)  
ทิวฐานุคติ แห่งการทำงานเป็นสุข (วันพระราชชนนี) (2527) ปี เดือน วัน ที่ไม่กั๊ดเจ้าของ (2528) เมื่อพอใจในหน้าที่ที่  
กำลังกระทำก็มีสวรรค์อยู่ ณ ที่นั่นเอง (2528) ทำไมจึงใช้คำว่า "กลับมา" (2528) เกิดเป็นคนทั้งที่ อย่าต้องตนกรไปพลาง  
ทำงานไปพลาง (2529) แม้แต่ลูกเล็กเด็กอ่อน ก็ต้องสอนเรื่อง ไม่ยึดมั่น (2529) ใน "หัวข้อปาฐกถาธรรม พ.ศ.2524 – 2529".

สวนโมกข์ได้มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง ด้วยบารมีของเจ้าสำนักอย่างพุทธทาสเอง ปี 2525 สวนโมกข์มีอายุครบรอบ 50 ปี พุทธทาสร่าง “กฎบัตรชาวพุทธ” เพื่อมุ่งหมายวางหลักเกณฑ์ทั่วไปไว้เป็นแนวทางสำหรับพุทธบริษัท<sup>51</sup> ปี 2528 เปิดห้องสมุด “โมกข์พลบรรณาลัย” บริเวณหัวเรืออาคาร<sup>52</sup> ปี 2529 พุทธทาสมีอายุครบ 80 ปี ได้มีการฉลองกันอย่างใหญ่โต งานดังกล่าวกลายเป็นการชุมนุมกันของลูกศิษย์และผู้นับถือพุทธทาสอย่างอุ้นหนาฝาคั่ง ในด้านหนึ่งแล้วนับว่าเป็นการเผยแพร่ภาพสวนโมกข์และพุทธทาสที่จะกลายเป็น “ภาพจดจำ” และภาพตัวแทนของสวนโมกข์ในยุคที่รุ่งเรืองที่สุด ไม่ว่าจะมีการตีพิมพ์หนังสือ *ภาพชีวิต 80 ปี พุทธทาสภิกขุ (2529) เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อัตชีวประวัติของท่านพุทธทาส (2529)* ก่อนที่สภาวะดังกล่าวจะทรงและทรุดเรื่อมา ตามเงื่อนไขของสุขภาพพุทธทาสที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการจัดการใดๆ จนกระทั่งเขามรณะไปแล้ว ภาพสวนโมกข์ที่สมบูรณ์แบบจึงหยุดนิ่งและถูกผลิตซ้ำเรื่อยมานับแต่นั้น

กระนั้นจดหมายที่พุทธทาสเขียนถึงพระปัญญาชนนักปราชญ์ ช่วงปลายปี 2529 กลับสะท้อนความเป็นคนที่ต้องประสบทุกข์เนื่องมาจากเรื่องทางโลกด้วยเช่นกัน เขากล่าวถึงปัญหาสุขภาพ และปัญหาเรื่องการเงินในสวนโมกข์ รวมไปถึงอาการเบื่อหน่ายพวก “กากเดนธรรมทายาท” ที่ไม่สนใจเข้ารับการอบรมที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในการอบรมที่ผ่านๆมา<sup>53</sup>

*“มีความรู้สึกเองว่า ปัจจัยแห่งชีวิตสังขารมันเหลือน้อยที่สุดแล้ว แต่ผมก็ไม่อยากตาย จึงถนอมชีวิตไว้ ไม่ฝันทำอะไร ไม่ฝันคิดอะไร ตามนิสัยที่ทำอะไรก็จะทำให้ดีที่สุด”*

การอบรมพระธรรมทายาทจะปรับหลักสูตรเพื่อประหยัด โดยตระหนักถึงภาวะเศรษฐกิจที่ตกต่ำอันส่งผลกระทบต่อประชาชนที่มาช่วยเหลือ โดยระบุว่า “การเงินของสวนโมกข์ก็อยู่ในลักษณะชักหน้าถึงหลังไปเดือนหนึ่งๆ เท่านั้น”

### **สันติอโศก ชุมชนทำทายอานาจรู**

มีศูนย์กลางอยู่ที่สมณะโพธิรักษ์ (2477-ปัจจุบัน) ชื่อเดิมสมัยยังเป็นฆราวาสของเขาคือ รักษ์ รักพงษ์ เขามีพื้นฐานเป็นคนทำงานด้านสร้างสรรค์มาก่อนไม่ว่าจะเป็นนักเขียนเรื่องสั้น สารคดี ภาพยนตร์ ละครทั้งที่เป็นที่รู้จักกันในวงกว้างก็คือ นักแต่งเพลง แสดงให้เห็นถึงชีวิตที่ซึมซับประสบการณ์ของคนในสังคมสมัยใหม่มาอย่างเต็มที่ก่อนที่จะบวชในสังกัดธรรมยุติกนิกาย ปี 2513 ด้วยทักษะและศิลปะการบรรยายที่ดีเยี่ยม ทั้งยังเป็นพระสงฆ์ที่มีความเคร่งครัดในศีลวัตร ทำให้มีคนฟังและติดตามจำนวนมาก อย่างไรก็ตามด้วยความที่เขามักจะวิพากษ์วิจารณ์ศาสนาอย่างรุนแรง ความไม่สบายใจและความขัดแย้งของเขากับหมู่คณะจึงได้รับคำแนะนำโดยนัวยาวให้ไปบวชใหม่ ในครั้งหลังนี้บวชเป็นพระในสังกัดมหานิกาย ในปี 2516 และกลายเป็นจุดกำเนิดของธรรมสถานแดนอโศกที่นครปฐม อีกเพียงสองปี เขาก็ประกาศแยกตัวจากการปกครองสงฆ์ไทย แบบที่ไม่ค่อยพบเห็นนักในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาไทย การไม่ยอมอยู่ใต้การปกครองของรัฐ กลายเป็นสิ่งที่เขาถูกโจมตีมาอยู่เสมอ พุทธสถานสิริระอโศก อันเป็นพุทธสถานแรกๆ ถูกสร้างขึ้นในต้นปี 2519 ก่อนจะขยายสาขาไปสู่ พุทธสถานสันติอโศก ที่บางกะปิ และพุทธสถานสาธิตอโศก อ.ไพศาลี นครสวรรค์ในปีเดียวกัน ต่อมาก็มีการ

---

BIA3.1/9 ก่อ่ง 4, เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, เข้าถึงเมื่อ 8 กันยายน 2556 เข้าถึงจาก

<http://archives.bia.or.th/front-description.php?refcode=BIA03010004-131-0000&pdfid=974>

<sup>51</sup> พระประชา ปสนุนธมฺโม และสันติสุข โสภณศิริ. เรื่องเดียวกัน, น.232

<sup>52</sup> พระประชา ปสนุนธมฺโม และสันติสุข โสภณศิริ. เรื่องเดียวกัน, น.265

<sup>53</sup> ประเวศ วะสี. *สวนโมกข์ ธรรมกาย สันติอโศก*, น.8-9

สร้างพุทธสถานปฐมอโศกในปี 2523 ในที่สุดสันตอโศกก็ได้กลายเป็นฐานที่มั่นสำคัญในเวลาต่อมา และชื่อพุทธสถานแห่งนี้ก็ได้กลายเป็นชื่อเรียกสำนักนี้ไปอย่างแพร่หลายมาจนถึงปัจจุบัน

อนึ่ง การใช้คำว่า อโศก นั้นมีที่มาอยู่ 3 ประการ นั่นคือ มาจากชื่อของวัดแรกที่เขาได้บวชเปลี่ยนแปลงชีวิต วัดอโศการาม ประการที่สองคือ สอดคล้องกับลานอโศกที่วัดมหาธาตุฯ กรุงเทพฯ ในฐานะที่มีชื่อเสียงว่าเป็นพื้นที่ถกเถียงกันทางความคิดของพระสงฆ์มหานิกายจากทั่วประเทศ ประการสุดท้ายคือ มาจากนิยายสาร อโศก ซึ่งในฉบับแรกทุกคนที่เขียนพร้อมใจกันใช้นามปากกาเดียวกันว่า อโศก จนคนภายนอกเข้าใจว่ามีคนเขียนเพียงคนเดียว<sup>54</sup>

ทักษะความเป็นนักสื่อสารมวลชนของเขาตั้งแต่ยังไม่บวช สอดคล้องกับปณิธานที่ตั้งไว้ว่า “จะพิมพ์หนังสือธรรมะให้ท่วมโลก” ทำให้มีการตีพิมพ์วารสารจำนวนมาก อันได้แก่ *สารอโศก* (2514) วารสารรายเดือน, *แสงสูญ* (2523), รายสามเดือนเพื่อศึกษาและอ้างอิง, *ดอกหญ้า* (2528) สื่อธรรมะเบื้องต้น รายสองเดือน และ *ดอกบัวน้อย* (2528) สื่อสารสำหรับเยาวชน รายสองเดือน<sup>55</sup>

หลังจากการแยกตัวออกจากคณะสงฆ์ไทย ก็ต้องรอนจนถึงปี 2519 เขาถึงจะรับอุปสมบทนักบวชในสำนัก ใน การรับบวชของสำนักนี้เรียกได้ว่ามีความเคร่งครัดเป็นอย่างยิ่ง ต้องใช้เวลาไม่น้อยกว่า 2 ปี ผ่านการเปลี่ยนสถานะจากปุถุชนต้องสมัครเป็นอารามิก, ปะ, นาค, เณร และนำไปสู่การบวชเป็นสมณะ ที่น่าสนใจก็คือ สันตอโศกรับนักบวชหญิงที่เรียกว่าสิกขามาด้วย แต่ต้องมีสัดส่วนที่น้อยกว่าสมณะ<sup>56</sup> ไม่เพียงเท่านั้นพบว่าสมณะบางรูปเป็นนักศึกษาอายุ 6 ตุลา ได้เข้ามามีบทบาทในด้านการศึกษาของสำนักนี้ด้วย

ลักษณะเด่นของสำนักนี้คือ ความเข้มงวดและเคร่งครัดในศีลอย่างเข้มข้นและเอาจริงเอาจัง พระสำนักนี้ฉันมือเดียว ไม่กินหมาก ไม่สูบบุหรี่ ไม่มีวัตถุเกินที่วินัยกำหนด ไม่ว่าจะเป็ กุฎิพระ การรับเงินทอง หรือเก็บข้าวของ รับบริจาค น้อยที่สุด กระทั่งไม่รับบริจาคจากผู้ไม่สนใจธรรมะ เน้นลักษณะความขยัน ต่อต้านไสยศาสตร์และอบายมุข<sup>57</sup> นอกจากนี้ยังมีการจัดความสัมพันธ์ทางการผลิตภายในชุมชนอโศกเองที่เน้นการพึ่งตนเอง ซึ่งแนวคิดนี้จะไปได้อย่างยิ่งต่อสภาพสังคมไทยหลังวิกฤติเศรษฐกิจ 2540 และแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง อย่างไรก็ตามปลายทศวรรษ 2520 ต่อต้นทศวรรษ 2530 สังคมไทยเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ชนบทได้รับผลกระทบ มีการหลั่งไหลเข้าสู่เมืองใหญ่ทำให้เกิดปัญหาต่างๆตามมา

“บุญนิยม” ของสันตอโศก ซึ่งมีลักษณะตอบโต้สังคมทุนนิยมและสังคมนิยมที่เน้นวัตถุตั้งแต่อันเป็นการทวนกระแสโลก ทั้งยังมีการพัฒนาความคิดยกระดับไปสู่งานวิชาการและจัดให้อยู่ใน “เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ” อีกด้วย<sup>58</sup> ด้วย

<sup>54</sup> *ลี้มสันตอโศก ทำไม? โพธิรักษ์ ต้องสิก* (กรุงเทพฯ : วิ.ดี.พี.กรุ๊ป), 2532, น.58-61 และ สุรเชียร จักรธรานนท์. *สันตอโศก สามทศวรรษที่ท้าทาย* (กรุงเทพฯ : มติชน), 2550, น.100-104 ส่วนหลังให้ข้อมูลที่เป็นบวกกับสันตอโศกมากกว่าเอกสารชิ้นแรก

<sup>55</sup> *ลี้มสันตอโศก ทำไม? โพธิรักษ์ ต้องสิก*. เรื่องเดียวกัน, น.61

<sup>56</sup> สุรเชียร จักรธรานนท์. เรื่องเดียวกัน, น.125-126 และ 219

<sup>57</sup> ประเวศ ะสี. *สวนโมกข์ ธรรมกาย สันตอโศก*. เรื่องเดียวกัน, น.69-70

<sup>58</sup> ปรากฏในคำอภิปรายของสุนัย เศรษฐบุญสร้าง ในกรสัมมนาเรื่องเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 27 สิงหาคม 2530 อ้างใน ประเวศ ะสี. *สวนโมกข์ ธรรมกาย สันตอโศก*. เรื่องเดียวกัน, น.86-91



แนวคิดที่เรียกว่า “สาธารณ โภคี” ทำให้เกิดภายในชุมชนโศกเน้นการทำงานร่วมกันเป็นชุมชน โดยมีกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิตเป็นของชุมชน ผลผลิตที่ได้ก็นำมาไว้ส่วนกลาง และมีการจัดสรร แบ่งปัน ดูแลทรัพยากรร่วมกัน สนับสนุนให้เสียสละทรัพย์สินส่วนตัวเข้าส่วนกลาง โดยถือว่าเป็นการขัดเกลาจิตใจโดยยึดศีลเป็นสิ่งที่สำคัญก็คือ ในชุมชนชาวโศก จะไม่มีการใช้เงิน ลักษณะดังกล่าวจึงมีลักษณะคล้ายกับกรรมสิทธิ์แบบสังคมนิยม<sup>59</sup>

กำลังหลักของสันตโศกอาจแบ่งเป็น 2 กลุ่ม นั่นก็คือ กลุ่มนักบวช และกลุ่มฆราวาส ในนามของมูลนิธิ ปี 2520 มีการตั้งมูลนิธิธรรมสันติ ปี 2524 ตั้งกองทัพธรรมมูลนิธินำโดย ของพ.ต.(พิเศษ) จำลอง ศรีเมือง และปี 2527 มีการตั้งสมาคมผู้ปฏิบัติธรรม<sup>60</sup> กลุ่มฆราวาสที่เข้ามามีบทบาทและส่งเสริมสันตโศกเป็นอย่างดีก็คือ การเข้ามาของจำลอง ศรีเมือง ทั้งคู่พบกันปี 2522 ในเวลาต่อมาจำลองได้ตำแหน่งเป็นเลขาธิการนายกรัฐมนตรี ในสมัยพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ในช่วงปี 2523-2528 การฝึกกำลังของทั้งสองกลายเป็นฐานการเมืองอย่างดีต่อการขึ้นสู่ตำแหน่งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครของจำลอง ในปี 2528<sup>61</sup> ในนามของกลุ่มรวมพลัง ดังนั้นความหวาดระแวงอีกประการก็คือ ความสัมพันธ์เช่นนี้เองที่เกรงว่าหากจำลองมีอำนาจทางการเมือง สันตโศกก็จะอาศัยโอกาสนั้นด้วย

ที่น่าสนใจก็คือช่วงกลางทศวรรษ 2520 มีงานวิจัยที่ทำการศึกษเกี่ยวกับสันตโศกอยู่ไม่น้อย เช่น *จรณะ 15 ทาง เอกแห่งการบรรลุธรรมอย่างพระพุทธเจ้าฯ* (2525) *พระชาวโศกกับพุทธบัญญัติว่าด้วยจุดศีล มัชฌิมศีล มหาศีลฯ* (2525) *การศึกษาเปรียบเทียบศีลวัตรและบทบาททางสังคมของ "พระชาวโศก" กับพุทธบัญญัติ* (2525) *การประยุกต์แนวคิดเรื่องเกมภาษาของวิตเคนสไตน์ ในการอธิบายเรื่องความหมายในภาษาศาสตร์ ศึกษาเฉพาะกรณีภาษาของสำนักสันตโศก* (2529) ในวิทยานิพนธ์เล่มหลังสุดนี้ เป็นการแสดงให้เห็นถึงเกมภาษาของสันตโศกที่ใช้อธิบายการแปลภาษาบาลีที่ไม่ตรงตามมาตรฐาน

ความนอกรีตของสำนักนี้แม้จะเป็นที่ประจักษ์ตั้งแต่การประกาศแยกตัวออกจากคณะสงฆ์ในปี 2518 แต่กลับถูกไต่สวนและพิพากษาโดยรัฐในนามของมหาเถรสมาคมอย่างจริงจังในปี 2525 คาดว่าเกิดจากการเป็นประเด็นสาธารณะหลังจากที่เขาออกโทรทัศน์รายการ “ซั่วอย่างซ่างซี คืออย่างซ่างซ่ง” ณ ที่ทำการอสท. ปรากฏว่าเทปดังกล่าวถูกห้ามออกอากาศโดย กบว. ในเนื้อหานั้นพบว่า โพธิรักษ์ ได้อวดอุตริมนุสธรรม นั่นคือ อวดอ้างว่าตนเองได้บรรลุธรรม<sup>62</sup> นอกจากนั้นอาจกล่าวได้ว่า การโจมตีโดยพระอนันต์ เสนาจันทร์ ผู้ที่สามารถโค่นสำนักหุบผาสวรรค์ได้สำเร็จมาก่อนก็มี

<sup>59</sup> กนกศักดิ์ แก้วเทพ. *มรรควิธีเศรษฐศาสตร์การเมือง (3) : เศรษฐศาสตร์แห่งการให้* (กรุงเทพฯ : คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), 2552, น.48-49

<sup>60</sup> ประเวศ วะสี. *สวนโมกข์ ธรรมกาย สันตโศก. เรื่องเดียวกัน*, น.69

<sup>61</sup> สุรเชียร จักรธรรานนท์. *เรื่องเดียวกัน*, น.138-139

<sup>62</sup> *ล้มสันตโศก ทำไม? โพธิรักษ์ ต้องสึก. เรื่องเดียวกัน*, น.134-135

บทบาทเปิดเกมรุกต่อสันตือโกศเช่นกัน<sup>63</sup> ขณะที่ประเวศกล่าวถึงข้อกล่าวหาร้ายแรงว่า สำนักนี้ถูกสังคมนาหน้าว่าเป็น “เถรเทศ”<sup>64</sup> ทั้งในมิติประทุษร้ายพระพุทเจ้าและการฉนมังสวิริติ

สันตือโกศแสดงตนอย่างชัดเจนว่า มีความสัมพันธ์ที่ดีกับพุทททาส สมณโพธิริกษ์ เคยไปร่วมงานที่สวนโมกข์ปี 2529 คราวฉลอง 80 ปีพุทททาสด้วย โดยให้เคารพุทททาสในฐานะอาจารย์ ดังที่ปรากฏว่า ชาวอโกศเรียกขานว่า “หลวงปู่พุทททาสภิกขุ” มีการจัดแสดงชีวประวัติใน พิพิธกรรมชาวหินฟ้าอโกศ ที่พุททสถานสิริระอโกศ พร้อมจารึกคำสอน เตือนใจว่า “ไม่ทำตามทีสอน อย่ามาออื่นเรียกอาจารย์”<sup>65</sup> ความเอาจริงเอาจังของชาวอโกศที่แสดงตนว่าเป็นพระปฏิบัติผู้เคร่งครัด รวมทั้งการชี้ผิดชี้โทษพระสงฆ์ที่นอกถุ่นอกทางไม่ว่าจะในทางไสยศาสตร์ ความมมงายต่างๆ น่าจะเป็นทีถูกใจชนชั้นกลางที่เห็นความเสื่อมในศาสนาผ่านพฤติกรรมดังกล่าว และพฤติกรรมอื่นไม่น่าเคารพนัน อย่างไรก็ตามการเพ่งโทษดังกล่าวจะกลายมาเป็นสรที่ย้อนกลับมาเล่นงานพวกเขาเองในที่สุด ชื่อน่าสังเกตก็คือ สิ่งทีสันตือโกศไม่ได้เน้นเลยก็คือ การสร้างสัมพันธ์ชุดคำอธิบายกับ โลกตะวันตกซึ่งแตกต่างกับพุทททาสอย่างอิ่ง

### วัดพระธรรมกาย มวลมหาชนชาวพุทท

ความแตกต่างของวัดพระธรรมกายจากสองสำนักอย่างมหาศาล กล่าวคือ สองสำนักขึ้นต้นตั้งคำถามและต้องการปฏิรูปสงฆ์ให้ทันสมัย โดยแทบไม่อ้างอิงการสืบทอดมาจากครูบาอาจารย์ แต่มุ่งหาหนทางของตน สำหรับวัดพระธรรมกายหาได้เป็นเช่นนั้น การเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของวัดแสดงตนอย่างชัดเจนว่า มีการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างครูบาอาจารย์และลูกศิษย์ รวมทั้งการเคารพความอาวุโสที่มีลำดับชั้นสูงต่ำแบบที่ทั้งสองสำนักไม่ค่อยมีการอ้างถึง วัดพระธรรมกายให้ ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ที่เชื่อมโยงกับปูชนียาจารย์อันมีพระเทพมจกมุนี หรือหลวงปู่ศด จันทสโร ในฐานะผู้ให้กำเนิดวิชชาธรรมกาย ทีเชื่อว่าเคหายสาบสูญไป อย่างไรก็ตามพัฒนาการของวัดพระธรรมกายนั้นมีพลวัตสูงอย่างอิ่ง โดยเฉพาะแนวความคิดเกี่ยวกับการจัดการแบบสมัยใหม่

อาจกล่าวได้ว่า วัดพระธรรมกายนั้นมีฐานที่แข็งแกร่งจากการดำเนินการของ 3 บุคคล นั่นคือ พระไพญลย์ ธรรมชโย (2487-ปัจจุบัน) ขยชิจันท์ ขนนกยูง (2452-2543) พระเศด็จ ทัตติชิโว (2483-ปัจจุบัน) ทีในเวลาต่อมาจะแยกตัวออกมาจากวัดปากน้ำภาสิเจริญ ขณะที่วัดมีความขัดแย้งอยู่ภายใน พบว่าพวกเขาเริ่มสร้างวัดในปี 2513 ตรงกับวันมาฆบูชา บริเวณตำบลคลองหลวง ปทุมธานี ทีที่พระธรรมชโยเองบวชก่อนหน้านั้นเพียง 1 ปี ด้วยการสนับสนุนของขยชิจันท์ทีเป็นลูกศิษย์สายตรงของหลวงปู่ศดมาก่อน ทั้งสองพนักอู่ที่วัดปากน้ำฯ และเดินทางมาสร้างกิจกรรมเผยแพร่ธรรมะอู่เสมอ จนกระทั่งในปี 2524 จึงได้ย้ายมาอู่อย่างถาวร<sup>66</sup>

<sup>63</sup> พระอนันต์ ขยชันโท. โพธิริกษ์ (กรุงเทพฯ : บพิชการพิมพ์), 2525 และพระอนันต์ ขยชันโท. กัยโพธิริกษ์ (กรุงเทพฯ : บพิชการพิมพ์), 2525

<sup>64</sup> ประเวศ วะสิ. สวนโมกข์ ธรรมกาย สันตือโกศ. เรื่องเดียวกัน, น.74

<sup>65</sup> สุริเชียร จักรธานนท์. เรื่องเดียวกัน, น.230

<sup>66</sup> กัลยาณมิตร. "ธรรมทายาท", 18 มีนาคม 2550 เข้าถึงเมื่อ 8 กันยายน 2556 เข้าถึงจาก

[http://www.kalyanamitra.org/daily/dhamma/index.php?option=com\\_content&task=view&id=2174&Itemid=99999999](http://www.kalyanamitra.org/daily/dhamma/index.php?option=com_content&task=view&id=2174&Itemid=99999999)

ลักษณะเด่นของวัดแห่งนี้ในสายตาของประเวศก็คือ การสร้างมณฑลมหาศาลผ่าน “การจัดตั้ง” โดยวิเคราะห์ความสำเร็จก็คือว่า ผู้ที่กำเนิดมีความเอาใจจริงเอาใจ ทั้งหลวงปู่สด พระธัมมชโย พระตตชิว และสองคนหลังนั้นเป็นคนสมัยใหม่ที่จบระดับมหาวิทยาลัย จึงเข้าใจและสื่อสารกับคนสมัยใหม่ได้ง่าย นอกจากนี้มีการจัดการพื้นที่ที่มีความงาม ความสะอาด เรียบร้อย ไม่เพียงเท่านั้นการสอนสมาธิทำให้ผู้ปฏิบัติได้รับความสงบอย่างไม่เคยพบมาก่อน และสุดท้ายก็คือความสามารถในการจัดการและการตลาด<sup>67</sup> การวิเคราะห์นี้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมเมืองในทศวรรษ 2520

ในช่วงแรกวัดพระธรรมกายพยายามจะสร้างความสัมพันธ์กับราชสำนักผ่านพิธีกรรมต่างๆ เช่น ปี 2520 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ และเจ้าฟ้าหญิงจุฬาภรณวลัยลักษณ์ฯ มาพิธีวางศิลาฤกษ์อุโบสถวัดพระธรรมกาย ปี 2522 สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เสด็จมาประกอบพิธีเททองหล่อพระประธาน ณ อุโบสถวัดพระธรรมกาย และมีรับสั่งกับพระธัมมชโยว่า “เป็นห่วงเยาวชน ช่วยปลูกฝังศีลธรรมลงในจิตใจเยาวชนด้วย สิ่งแวดล้อมที่ไม่ดีกำลังดึงเยาวชนออกห่างจากศีลธรรม”<sup>68</sup> ไม่เพียงเท่านั้น 2525 สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ให้พระธัมมชโย กับ พระตตชิวเข้าเฝ้า ณ วังสระปทุม เพื่อรับถวายปัจจัยสำหรับสร้างและบำรุงวัด และยังรับสั่งฝากความหวังกับการอบรมเยาวชนอีก<sup>69</sup> ปี 2527 สมเด็จพระพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา เสด็จมาบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันโรกาสหทรงเจริญพระชนมายุครบ 60 พรรษา ณ อุโบสถวัดพระธรรมกาย<sup>70</sup>

สำนักนี้ยังได้สร้างเครือข่ายในระดับนานาชาติ อันเป็นอาการที่สอดคล้องกับอุดมการณ์ Siamese Occidentalism ที่เห็นว่าการจะเข้าถึงความศิวิไลซ์ได้นั้นต้องอาศัยฐานจากโลกตะวันตก ปี 2527 เริ่มโครงการพระไตรปิฎกคอมพิวเตอร์ขึ้น โดยใช้พระไตรปิฎกบาลีอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์แห่งประเทศไทย (Pali Text Society) จนสำเร็จและเผยแพร่ทั่วโลก ปี 2538 โดยผู้เชี่ยวชาญทางพุทธศาสนา 51 คน จากมหาวิทยาลัยต่างๆ ใน 14 ประเทศ ทั้งยังสร้าง Driver ภาษบาลีในคอมพิวเตอร์สำเร็จเป็นครั้งแรก<sup>71</sup> ความสัมพันธ์เรื่องพระไตรปิฎกนี้จะเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งเรื่องการศึกษาเรื่องธรรมะต่อไป

แรกเริ่มนั้นได้มีการสร้างอาคารรองรับมณฑลมีนามว่า ศาลาจตุมาหาราชิกา ตั้งแต่ปี 2518 มีการอ้างว่ารองรับได้มากถึง 500 คน อุโบสถที่แล้วเสร็จในปี 2525 เป็นการออกแบบสถาปัตยกรรมได้รับการเอาใจใส่พร้อมไปกับการวางแผนผังโดยมีอาชีพรแตกต่างกันไปจากสภาพวัดโดยทั่วไปในสมัยนั้น ภายในอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูปที่มีพุทธศิลป์เฉพาะตัวของวัด แนวความคิดการออกแบบพระพุทธรูปก็คือ การจำลองลักษณะมหานุรุช 32 ประการตามพระไตรปิฎก และหากใครปฏิบัติธรรมก็จะพบพุทธรูปลักษณะนี้ที่ศูนย์กลางฐานที่ 7 ของตนเอง<sup>72</sup> ซึ่งก็คือ ต้นแบบของพระธรรมกาย

<sup>67</sup> ประเวศ วะสี. *สวนโมกข์ ธรรมกาย สันติอโศก*. เรื่องเดียวกัน, น.35-37

<sup>68</sup> *เจาะลึกวัดพระธรรมกาย*, 2541, น.9

<sup>69</sup> *เจาะลึกวัดพระธรรมกาย*, น.9

<sup>70</sup> อรอนงค์ เปรมะสกุล. *จากเขตวนารามสู่วัดพระธรรมกาย* (กรุงเทพฯ : ฝ่ายวิชาการ วัดพระธรรมกาย), 2531, น.86

<sup>71</sup> *เจาะลึกวัดพระธรรมกาย*, น.39

<sup>72</sup> มูลนิธิธรรมกาย. "อุโบสถวัดพระธรรมกาย" เข้าถึงเมื่อ 11 สิงหาคม 2556 เข้าถึงจาก <http://goo.gl/23Htb9>

ในเวลาต่อมานั้นเอง ความสำคัญของอุโบสถยังสะท้อนออกมาในตราสัญลักษณ์ของวัดพระธรรมกายยุคแรก นั่นคือ ภาพพระประธานวางอยู่หน้าพระอุโบสถทรงทันสมัย อุโบสถดังกล่าวยังได้รับรางวัลสถาปัตยกรรมดีเด่น จาก สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ในปี 2541 ภาพลักษณ์ของวัดพระธรรมกายที่เป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไปในยุคแรกนั้น สัมพันธ์กับอุโบสถและพื้นที่โดยรอบที่สงบนิ่ง สะอาด เป็นระเบียบเรียบร้อย และมีการจัดสภาพภูมิสถาปัตยกรรมที่สัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างลงตัว ไม่ว่าจะเป็นแนวทิวไม้ใหญ่ การขุดสระน้ำ และการปลูกหญ้าเขียวจีที่ตัดกับอุโบสถสีขาวบริสุทธิ์ในเขตพุทธาวาส ผู้มาวัดได้เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างทวีคูณจนต้องสร้างสภาธรรมกายสากลหลังแรกที่เป็นหลังคาจากในปี 2527 ประวัติของวัดได้อ้างตัวเลขว่า อาคารดังกล่าวรองรับคนได้จำนวน 12,000 คน และถ้าเพิ่มเติมที่ชั่วคราวก็อาจรองรับคนได้ถึง 30,000-40,000 คนเสียด้วยซ้ำ<sup>73</sup> แม้จะมีอาจพิสูจน์ตัวเลขได้ในบทความนี้ แต่ก็สะท้อนให้เห็นถึงการเข้าไปสู่ความเป็น “อภิมหาวิหาร” (Megachurch<sup>74</sup>) มากขึ้นไปทุกที

ความพยายามขยายอาณาเขตของวัดจากออกไปเพิ่มเติมจาก 196 ไร่ เกิดจากการตระหนักถึงการขยายตัวของบ้านจัดสรรและโรงงานอุตสาหกรรมที่กำลังขยายตัว และเพื่อรองรับนักปฏิบัติธรรมให้กว้างขวางขึ้น ทำให้มูลนิธิธรรมกายริเริ่มโครงการรุดคสดานตั้งแต่ปี 2524 สร้างพื้นที่สวนป่าอีก 2,000 ไร่จึงได้มีการซื้อที่ดินจากกองมรดกของ ม.ร.ว.สุพรรณสนิทวงศ์ กลายเป็นว่า ที่ดินดังกล่าวเป็นที่นาที่ปล่อยให้ชาวนาเช่า และกลายเป็นเรื่องใหญ่เมื่อชาวนาถวายฎีกาต่อในหลวงและเป็นข่าวลงหน้าหนังสือพิมพ์ไทยรัฐในปี 2528 โดยให้น้ำหนักว่ามูลนิธิธรรมกายรังแกชาวนา แม้ว่าจะมีการชี้แจงจากมูลนิธิและการดำเนินการช่วยเหลือชาวนาโดยอ้างถึงว่าเป็นการช่วยเหลือเป็นอย่างดี<sup>75</sup> แต่จากเหตุการณ์นี้ก็นำไปสู่การเปิดตัววัดพระธรรมกายไปสู่พื้นที่สาธารณะผ่านสื่อมวลชน ภาพจำเกี่ยวกับวัดพระธรรมกายจึงถูกมองไปแน่แท้ที่ไม่เป็นผลดีกับวัด ทั้งยังนำไปสู่การขูดคูดของสื่อมวลชนอย่างต่อเนื่อง ต่อมาไม่นานวัดพระธรรมกายถูกกล่าวหาว่าบุกรุกป่าสงวนบริเวณน้ำตกเอราวัณ กาญจนบุรีอีกด้วย มีการชี้แจงว่า เป็นการเข้าใจผิด เนื่องจากการใช้พื้นที่ดังกล่าวเป็นการพัฒนาพื้นที่ของกรมป่าไม้ให้มีพื้นที่ท่องเที่ยวกว้างขึ้น และเป็นช่วงที่มีโครงการศึกษาและอบรมรมจริยธรรมแก่ราชการ ที่กรมป่าไม้ได้ขอให้มูลนิธิธรรมกายส่งบุคลากรไปอบรม อนึ่ง สมัยนั้นผ่อง เล่งอี้ ลูกศิษย์วัดพระธรรมกาย ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการกองอุทยานแห่งชาติ<sup>76</sup>

ความแตกต่างของวัดพระธรรมกายทั้งในแง่ลักษณะทางกายภาพ พิธีกรรม ปริมาณคนมหาศาล การจัดริ้วขบวนมวลชน การสั่งสอนธรรมที่ลักษณะเฉพาะตัว และภาพลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้น โดยสื่อมวลชน ยิ่งทำให้วัดพระธรรมกายถูกมองในลักษณะที่แปลกแยก แม้จะไม่ถูกโจมตีอย่างรุนแรงเท่ากับสันติอโศก แต่อาจกล่าวได้ว่า ความไม่รู้ดังกล่าวได้นำไปสู่การหวาดระแวงสงสัยในฐานะภัยความมั่นคงสุดคลาสสิกนั่นก็คือ การกล่าวหาว่าวัดพระธรรมกายเป็นคอมมิวนิสต์ มีคำกล่าวที่ว่า มีการฝึกอาวุธในวัด มีอาวุธซ่อนอยู่ใต้โบสถ์ มีการปลุกระดมนักเรียนนักศึกษาที่เข้าวัดจำนวนมาก และขัดเขียด

<sup>73</sup> มูลนิธิธรรมกาย. "สภาธรรมกายสากล" เข้าถึงเมื่อ 11 สิงหาคม 2556 เข้าถึงจาก <http://goo.gl/8nbrCe>

<sup>74</sup> Stephen Ellingson. *The Megachurch and the Mainline : Remaking Religious Tradition in the Twenty-First Century* (Chicago : The University of Chicago Press), 2007

<sup>75</sup> อรอนงค์ เปรมะสกุล. เรื่องเดียวกัน, น.63-71

<sup>76</sup> อรอนงค์ เปรมะสกุล. เรื่องเดียวกัน, น.74-78

อุดมการณ์คอมมิวนิสต์เพื่อจะล้มล้างรัฐบาล ลักษณะทางกายภาพที่ทำให้วัดสะอาดเรียบร้อยที่เป็นเรื่องผิดปกติของศาสนสถานไทยนั้น ถูกสันนิษฐานว่าเป็นการจัดการที่มีประสิทธิภาพของคอมมิวนิสต์ กระทั่งการเข้าร่วมของปัญญาชนจำนวนมากที่สนับสนุนวัด ก็มีเหตุผลเพื่อต้องการขยายอิทธิพลยึดครองประเทศไทย<sup>77</sup> จึงไม่แปลกที่ตลอดทศวรรษ 2520 วัดได้พยายามอิงกับพระบรมวงศานุวงศ์ และผู้เป็นใหญ่เป็นโตในแวดวงราชการและพระสงฆ์ อันเป็นจุดเริ่มต้นการสานสายสัมพันธ์อุปถัมภ์ที่แข็งแกร่งขึ้นเรื่อยๆ

#### 4. การสัประยุทธ์ระหว่างรัฐ-คณะสงฆ์ กับ ชุมชนขบถพุทธศาสนา

ทศวรรษ 2530 คดีฉาวทางพุทธศาสนาถูกนำมาเล่นในหน้าหนังสือพิมพ์มากยิ่งขึ้น ความฉาวโฉ่ของศาสนาพุทธ ถูกกลายเป็นข่าวที่ขายดีตามหน้าหนังสือพิมพ์ การเสียชีวิตกะทันหันของพระอนันต์ พระนักแฉ ก็มีได้ทำให้กระแสเปิดโปงความอัปยศของวงการสงฆ์ซบเซาลง โดยเฉพาะกรณีเกี่ยวกับการละเมิดพระธรรมวินัยเกี่ยวกับเรื่องเพศ ดังที่มีตัวอย่างคือ สมเ็จียบ (2532), พระนิกร (2534), ยันตระ (2537), กาวนาพุทธ โธ (2538) การขยายตัวของเศรษฐกิจมากขึ้นผูกกับความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจ และการแสวงหาที่พึ่งทางจิตวิญญาณ ส่งผลต่อการเกิดขึ้นของลัทธิพิธีต่างๆ เช่น ลัทธิพิธีเสด็จพ่อ ร.5 ลัทธิพิธีเจ้าแม่กวนอิม การเติบโตของลัทธิพิธีความเชื่อต่างๆ ที่ผสมผสานและปนเปื้อนกับพุทธศาสนาอันบริสุทธ์ใหม่ โน้ตสน์ของปัญญาชนชนชั้นกลางแล้ว ถือว่าเป็นเรื่องไม่เล็ก

ไม่เพียงการรัฐประหาร 2534 จะส่งผลต่อการกระชากให้สังคมไทยกลับมาสู่วังวนของอำนาจนิยม สำหรับวงการศาสนาเองก็ได้มีการปรับตัวอีกครั้ง โดยพยายามรวมศูนย์เข้าสู่ศูนย์กลางมากขึ้น หลังจากปัญหาพุทธศาสนาที่ขยายตัวมากขึ้นเมื่อต้นทศวรรษ 2530 นำไปสู่การปรับแก้ไข พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 โดยสาระแล้วคือการสลายความคลุมเครือเดิมจากการที่ชนชั้นนำสงฆ์ไทยต้องเจอความท้าทายมาตลอด โดยเฉพาะการให้อำนาจกษัตริย์ในการแต่งตั้งและถอดถอนสมณศักดิ์พระภิกษุซึ่งแต่เดิมไม่มี ทั้งยังเพิ่มความผิดฐานหมิ่นประมาทสมเด็จพระสังฆราชแบบที่ไม่เคยมีมาก่อนด้วย การเน้นว่าคณะสงฆ์ที่หมายถึง พระนิกายเถรวาทในไทยต้องอยู่ภายใต้การปกครองของมหาเถรสมาคม ก็ยิ่งแสดงให้เห็นถึงการพยายามตามแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างน้อยก็กรณีสันตือ โศก เช่นเดียวกับการปรับปรุงขั้นตอนการแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชให้เป็นระบบมากขึ้นน่าจะสอดคล้องกับการขึ้นครองตำแหน่งของสมเด็จพระสังฆราชในปี 2532 นี้คือ การเดินเกมของคณะสงฆ์และรัฐที่ขีดวงเพื่อควบคุมสงฆ์มากยิ่งขึ้น

ด้วยความแนบแน่นของพุทธศาสนา กับ สถาบันกษัตริย์ จะเห็นได้ว่าในยุคนี้สถาบันกษัตริย์ยังมีบทบาทในสังคมไทยอย่างต่อเนื่อง นอกจากบทบาทในฐานะผู้ยุติความขัดแย้งหลังพฤษภาทมิฬแล้ว สถาบันยังถูกสถาปนาให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของรูปแบบรัฐพิธีอย่างพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ (2530) พระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก (2531) พระราชพิธีกาญจนาภิเษก (2539) จากการวิเคราะห์ของสมศักดิ์ เจียมธีรสกุลเสนอว่า ปี 2531 หลังจากชาติชาย ชุณหะวัณขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี ก็ได้มีการเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคมการเมืองใหม่ ที่มีศูนย์กลางอำนาจอยู่ที่รัฐสภา และ

<sup>77</sup> อรอนงค์ เปรมะสกุล. เรื่องเดียวกัน, น.79

รัฐธรรมนูญมากยิ่งขึ้น ขณะที่สถาบันกษัตริย์ได้กลายเป็น Humanized monarchy มีลักษณะเป็น “พ่อ” เป็น “พลังของแผ่นดิน”<sup>78</sup> และจะมีบทบาทอย่างมากในเวลาต่อมาในฐานะพลังของราชาชาตินิยมหลังวิกฤติเศรษฐกิจ 2540

### พุทธทาส และสวนโมกข์ยามอัสดง

มีบันทึกว่าในเดือนตุลาคม 2530 พุทธทาสได้ทำหนังสือ ถวายสวนโมกข์นานาชาติ เป็นพระราชกุศลเนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ<sup>79</sup> ผ่านยังราชเลขานุการ, นายกรัฐมนตรี, อธิบดีกรมการศาสนา, ผู้ว่าราชการจังหวัดสุราษฎร์ธานี และเจ้าคณะจังหวัดสุราษฎร์ธานี ขณะที่ยังดำรงสมณศักดิ์เป็นพระเทพวิสุทธิเมธีอยู่ในประวัติระบุงการได้รับสมณศักดิ์ใหม่ที่ พระธรรมโกศาจารย์ พระราชาคณะชั้นพรหมในปี 2530 จึงอนุมานได้ว่าเป็นสิ่งที่ได้มาหลังจากการถวายเป็นพระราชกุศลในครั้งนั้น แต่เราก็ยังไม่มีหลักฐานแน่ชัดพอว่าเหตุใดเขาจึงต้องถวายให้เป็นพระราชกุศล

ลูกศิษย์ลูกหาตระหนักดีถึงความเปลี่ยนแปลงที่กำลังจะมาถึงอันเนื่องมาจากสังขารและอาการอาพาธของพุทธทาส จึงได้จัดรายการโทรทัศน์ในเทปรายการ “เกษตรสนทนา” ของช่อง 11 (1 กันยายน 2534 อัสดง) ซึ่งต่อมาเปลี่ยนเป็น “เวทีชาวบ้าน” เป็นการสนทนากันระหว่าง พุทธทาส, ส.ศิริรักษ์ และเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง เทปแบ่งเป็นตอนย่อยๆ ปรากฏว่าถูกแบนตอนที่ 3 เข้าใจว่าเป็นตอนที่ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ออกรายการ เนื่องจากว่าขณะนั้นเข้าถูกฟ้องร้องคดีอยู่ การอัดเทปรายการนี้ นำมาสู่การถอดเทปและตีพิมพ์ออกมาเป็นหนังสือ *สนทนากับท่านพุทธทาส ว่าด้วยเรื่อง การศึกษา นิเวศวิทยา และการเมือง* (2536)<sup>80</sup> โดยประเวศ วะสี เป็นคนเขียนคำนำให้ หนังสือนี้พิมพ์สองครั้ง การพิมพ์ครั้งที่สองมีนัยก็คือ เป็นการเรียกร้องให้ตีพิมพ์ในช่วงอาพาธ ใกล้จะถึงช่วงมรณกรรม ซึ่งในที่สุด พุทธทาสอาพาธหนักและมรณภาพในปี 2536 ความตายของพุทธทาสยังสร้างปรากฏการณ์ที่น่าสนใจก็คือ ความรู้สึกสูญเสียนักคิดทางพุทธศาสนาอันยิ่งใหญ่ ท่ามกลางสังคมไทยที่กำลังปั่นป่วนหลังจบพฤษภาทมิฬ และภัยต่างๆ ที่คุกคามศาสนาที่ซิมลึกเรื่อยๆ<sup>81</sup> การฉาบปกปิดศพของพุทธทาสได้รับการออกแบบไว้อย่างดี เนื่องจากการเตรียมตัวตายก่อนตายของพุทธทาส การเขียนพินัยกรรมแสดงให้เห็นว่า พุทธทาสต้องการจะให้คนจำภาพของตนอย่างไรหลังจากไม่อยู่แล้ว

นับได้ว่า พุทธทาสไม่ได้วางระบบสำหรับสวนโมกข์ไว้มากนัก ปัญหาต่างๆ ค่อยๆ สุมตัวและระเบิดขึ้นหลังจาก พุทธทาสตายไป 20 ปี กรณีความขัดแย้งภายในสวนโมกข์

### สันติอโศก ชุมชนขบถพุทธศาสนาในอุ้งมือรัฐและคณะสงฆ์

<sup>78</sup> สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. “หลัง 14 ตุลา” ใน *ฟ้าเดียวกัน*, 3 : 4 (ตุลาคม 2548) : 170

<sup>79</sup> “หนังสือถวายกิจการสวนโมกข์นานาชาติเป็นพระราชกุศล, 24 ต.ค. 2530”. BIA8.2/2, เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, เข้าถึงเมื่อ 4 กันยายน 2556 เข้าถึงจาก [archives.bia.or.th/front-description.php?refcode=BIA08020001-020-0001\\_00-0000&pdfid=3968](http://archives.bia.or.th/front-description.php?refcode=BIA08020001-020-0001_00-0000&pdfid=3968)

<sup>80</sup> *สนทนากับท่านพุทธทาสศึกษา ว่าด้วยเรื่องการศึกษา นิเวศวิทยาและการเมือง* (พิมพ์ครั้งที่สอง, กรุงเทพฯ : คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, 2536)

<sup>81</sup> อ่านการเมืองในช่วงมรณกรรมของพุทธทาสได้ใน ภิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์. “อำมาตยานุสติ เกิด แก่ ตาย จาก 79 ปีชาตกาลประเวศ วะสี ถึง กรณีมรณกรรมพุทธทาส” ใน *ประชาไทออนไลน์*, 5 สิงหาคม 2554 เข้าถึงเมื่อ 7 กันยายน 2556 เข้าถึงจาก <http://prachatai.com/journal/2011/08/36366>

หลังจากที่พระราชวรมุณี (ประยูร ษุโต) ได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็น พระเทพเวทีในปี 2530 ในฐานะที่เป็นนักคิด ชาวพุทธคนสำคัญที่ได้ติดตามเรื่องนี้อย่างใกล้ชิด ได้ออกหนังสือ *กรณีสันตือ โศก* (2531) เผยแพร่วันที่ 24 กรกฎาคม 2531 ตรงกับวันเลือกตั้งทั่วไปสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เพราะเกรงจะกระทบต่อผลการเลือกตั้งว่าหนังสือนี้จะให้โทษกับใคร ในครั้งนั้นจำลองในฐานะหัวหน้าพรรคพลังธรรม และผู้ว่าราชการจังหวัดกรุงเทพมหานคร การก้าวสู่สนามเลือกตั้งในระดับชาติครั้งนี้ เขาได้ส.ส.ในนามของพรรคจำนวน 15 คน แสดงให้เห็นถึงพลังทางการเมืองมวลชนที่เริ่มมีบทบาทมากยิ่งขึ้น

หนังสือดังกล่าวชี้ประเด็นไว้ว่า สันตือ โศกไม่สามารถอ้างความเป็นอิสระต่อกฎหมายคณะสงฆ์ได้ในความคิดของเขา เมื่ออยู่ในคณะสงฆ์ไทยก็ต้องอยู่ใต้อำนาจปกครองของมหาเถรสมาคมโดยอัตโนมัติ<sup>82</sup> เขายังชี้ว่าพระสงฆ์ไม่ควรเข้าไปก้าวก้าวกายกิจการของบ้านเมือง ที่ผ่านมามีบ้านเมืองยกสงฆ์ไว้เหนือการเมือง<sup>83</sup> ปัญหาสันตือ โศกนั้น ไม่ใช่เรื่องธรรมดา แต่อยู่ในระดับทฤษฎี คือ ระดับที่ฝังลึกไปถึงความคิดความเชื่อ ไม่ว่าจะเป็นการอวดอุตริมนุสสรธรรม ว่าได้มาน ได้อภิญา ได้บรรลุมรรคผล เป็นพระอรหิยะ เป็นพระโสดาบัน เป็นพระอรหันต์<sup>84</sup>, การแปลความหมายศัพท์บาลี หรือถ้อยคำทางธรรมเอาเองไม่เป็นไปตามหลัก<sup>85</sup>, การบริโภคมังสวิรัตินำมาถืออย่างผิดๆ คือ กล่าววว่าใครไม่ฉันมังสวิรัตินิคิดศีล หรืออ้างวว่าพระพุทเจ้าก็ฉันมังสวิรัติน<sup>86</sup> ทั้งยังมุ่งเพ่งโทษติเตียนความประพฤติผิดสมณวิสัย และความบกพร่องย่อหย่อนที่เป็นอยู่ในพุทธศาสนา<sup>87</sup>

หลังจากนั้นในเดือนพฤศจิกายน มหาเถรสมาคมมีการนัดประชุมและแต่งตั้งคณะทำงานเพื่อศึกษาข้อมูล รวบรวมพยานหลักฐาน มีข้อสรุปเพื่อประกอบการพิจารณาลงมติให้พระโพธิธิรักษ์ขาดออกจากความเป็นภิกษุ นั่นคือ การล่วงละเมิดวินัย, ถ้านพระวินัยที่ห้ามอวดคุณวิเศษ, ถ่วงละเมิดกฎหมายบ้านเมือง, บ่อนทำลายพระพุทธศาสนาและความมั่นคงของชาติ, ประกาศตนเล่นการเมืองและเกี่ยวข้องกับการเมืองอย่างเปิดเผย, มุ่งทำพระธรรมวินัยให้วิปริต และประกาศแยกตัวไม่ขึ้นต่อ การปกครองคณะสงฆ์ไทย<sup>88</sup> ก่อนที่คณะทำงานได้ประชุมเดือนพฤษภาคม 2532 สรุปส่งเรื่องให้มหาเถรสมาคมและราชการดำเนินการต่อไปนั่นคือ ให้มหาเถรสมาคมมีคำสั่งให้โพธิธิรักษ์สละสมณเพศ และสำหรับบุคคลที่เป็นบริวาร ให้ประกาศวว่าบุคคลเหล่านั้นมิใช่ผู้บวชถูกต้องตามพระวินัยและกฎหมายมหาเถรสมาคม, ประกาศให้ภิกษุ สามเณรทั่วราชอาณาจักรคว่ำบาตร และที่น่าสนใจก็คือ ประกาศนียบกรมประกาศข้อเท็จจริงให้ชาวพุทธทราบโดยทั่ว โดยเทียบเคียงกรณีทีพระพุทเจ้าทำกับพระเทวทัต<sup>89</sup>

<sup>82</sup> พระเทพเวที (ประยูร ษุโต). *กรณีสันตือ โศก* (ม.ป.ท.), 2531, น.9-11

<sup>83</sup> พระเทพเวที (ประยูร ษุโต). เรื่องเดียวกัน, น.27-28

<sup>84</sup> พระเทพเวที (ประยูร ษุโต). เรื่องเดียวกัน, น.35

<sup>85</sup> พระเทพเวที (ประยูร ษุโต). เรื่องเดียวกัน, น.39

<sup>86</sup> พระเทพเวที (ประยูร ษุโต). เรื่องเดียวกัน, น.43-44

<sup>87</sup> พระเทพเวที (ประยูร ษุโต). เรื่องเดียวกัน, น.54

<sup>88</sup> *ล้มสันตือ โศก ทำไม? โพธิธิรักษ์ ต้องสึก*. เรื่องเดียวกัน, น.117

<sup>89</sup> *ล้มสันตือ โศก ทำไม? โพธิธิรักษ์ ต้องสึก*. เรื่องเดียวกัน, น.121

ความขัดแย้งดังกล่าวได้ดึงให้บุคคลในวงการต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้องเป็นอันมากไม่ว่าจะเป็นฝ่ายที่อยู่ข้างสันตือ โสภอย่างจำลอง ศรีเมืองที่กล่าวอ้างถึงฐานมวลชนกินมังสวิรัตกว่า 8 หมื่น<sup>90</sup>, การแสดงท่าทีสนับสนุนของอินชง โอภากุล (แอดคาราบาว) โดยอ้างว่าตนเป็นญาติธรรม<sup>91</sup>, แม้พุทธทาสก็ยังออกตัวเป็นกลางโดยไม่ขอออกความเห็น<sup>92</sup> ขณะที่ฝ่ายรัฐก็ตระหนักดีถึงความวุ่นวายดังกล่าว ประมาณ อติเรกสาร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ถึงกับกล่าวเตือนหนังสือพิมพ์ว่า หากมีบทความและการ์ตูนที่สนับสนุนสันตือ โสภจะเสนอปิดหนังสือพิมพ์ฉบับนั้น โดยอ้างเหตุผลว่า จะทำให้บ้านเมืองเสียหาย<sup>93</sup>

หนังสือคำสั่งให้พระโพธิ์รักษ์ สละสมณเพศ ลงนามโดยสมเด็จพระสังฆราช เมื่อ 10 มิถุนายน 2532<sup>94</sup> แม้จะเป็นข้อสิ้นสุดก็จริง แต่กลับพบว่า ในที่สุดแล้วพระโพธิ์รักษ์ก็ไม่ยอมสึก แม้จะถูกจับในวันที่ 19 มิถุนายน และถูกปล่อยตัวในเวลาต่อมา เดือนมกราคม 2533 อัยการก็ยื่นฟ้องโพธิ์รักษ์และนักบวชชายหญิงแห่งสันตือ โสภรวม 80 คน อันเป็นที่รู้จักกันในนามคดีสันตือ โสภ ซึ่งนับรวม 80 คดี เป็นคดีอาญาที่กลายเป็นเรื่องราวใหญ่โต สุรเชียรให้ความเห็นว่า คดีนี้เชื่อมโยงอำนาจของศาสนจักรและโลกสมัยใหม่ ที่เกี่ยวพันกันซึ่งมีลักษณะทางการเมือง ที่เกี่ยวพันกับสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐาน และการถูกจำกัดสิทธิและบังคับตามกฎหมายพระราชบัญญัติคณะสงฆ์และพบว่าคดีนี้เป็นที่สนใจและได้รับความร่วมมือจากทนายมีชื่อเสียงหลายคน เช่น ทองใบ ทองเปาด์ เจ้าของรางวัลแมกไซไซ เป็นหัวหน้าคณะ สงบ สุรินทร์, สัมผัส พึ่งประดิษฐ์, ไชยวัฒน์ สินสุวงศ์ เป็นต้น<sup>95</sup> การตัดสินใจของศาลสิ้นสุดในปี 2541 ระหว่างนั้นสันตือ โสภก็หยุดยั้งการขยายศาสนจักรของออกไปชั่วคราว มุ่งปรับปรุงกิจการภายใน ค้นหาแนวทางวิถิปุทธ การพึ่งตนเอง อาจนับได้ว่าการเปลี่ยพลังต่อคดีทางโลกได้ทำให้นำไปสู่ยุคใหม่ของสันตือ โสภ<sup>96</sup>

ขณะที่คดีสันตือ โสภยังค้างคาอยู่นั้น พวกเขาก็ได้มีส่วนร่วมสังคมการเมืองในเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ พบว่าสันตือ โสภได้ระดมคนเข้าร่วมชุมนุมกับจำลอง ศรีเมือง สุรเชียรให้เครดิตกับสันตือ โสภว่า การนำกลุ่มมวลชนของสันตือ โสภเข้ามานั้น ทำให้สถานการณ์ชุมนุมที่มีแต่ผู้ประท้วงบางตา เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็วจนเกิดการเพิ่มมวลชนขึ้นอย่างมหาศาลตั้งแต่เย็นวันที่ 4 พฤษภาคม 2535 เป็นต้นมา<sup>97</sup> แต่อาจกล่าวได้ว่า สันตือ โสภน่าจะทราบดีถึงการออกกฎหมายพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 ในเดือนกุมภาพันธ์ ภายใต้รัฐบาลอานันท์ ปันยารชุนที่เป็นการยกเลิกเรื่องกฎหมายหลังจากกรณีสันตือ โสภนั่นเอง การเดิมพันครั้งนี้ของสันตือ โสภกับจำลองจึงแยกไม่ออกจากสังคมการเมืองไทยไปด้วย

<sup>90</sup> สัมสันตือ โสภ ทำไม? โพธิ์รักษ์ ต้องสึก. เรื่องเดียวกัน, น.21-22

<sup>91</sup> สัมสันตือ โสภ ทำไม? โพธิ์รักษ์ ต้องสึก. เรื่องเดียวกัน, น.43

<sup>92</sup> สัมสันตือ โสภ ทำไม? โพธิ์รักษ์ ต้องสึก. เรื่องเดียวกัน, น.22

<sup>93</sup> สัมสันตือ โสภ ทำไม? โพธิ์รักษ์ ต้องสึก. เรื่องเดียวกัน, น.25

<sup>94</sup> สัมสันตือ โสภ ทำไม? โพธิ์รักษ์ ต้องสึก. เรื่องเดียวกัน, น.32

<sup>95</sup> สุรเชียร จักรธรานนท์. เรื่องเดียวกัน, น.153-158

<sup>96</sup> สุรเชียร จักรธรานนท์. เรื่องเดียวกัน, น.162-164

<sup>97</sup> สุรเชียร จักรธรานนท์. เรื่องเดียวกัน, น.55-56



## วัดพระธรรมกาย ผู้ความเป็นอธิมหาริก่อนจะเจอพายุใหญ่

การตีพิมพ์หนังสือ จากเชตวันารามผู้วัดพระธรรมกาย<sup>98</sup> ปี 2531 แสดงให้เห็นถึงความพยายามชี้แจงต่อข้อสงสัย และแก้ข้อกล่าวหาต่อวัดอย่างเป็นระบบ โดยผู้เขียนเป็นอาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง ผู้เคยทำงาน เกี่ยวข้องกับการปรามปรามผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ลำดับเนื้อหาการนำเสนอเริ่มจากกรณีการใส่ร้ายพระพุทธรูปเจ้า, ครู บาสรีวิชัย, หลวงปู่ศด วัดปากน้ำ และวัดพระธรรมกายมาเป็นลำดับ แล้วชี้แจงกรณีละเอียดอ่อนที่เป็นปัญหาในหน้า หนังสือพิมพ์นั้นคือ การกว้านซื้อที่ดินและเกิดความขัดแย้งกับชาวนาผู้เช่าที่ดิน อาจกล่าวได้ว่า ปัญหานี้เป็นเรื่องใหญ่แรกๆ ของวัดที่นำไปสู่การถกเถียงในที่สาธารณะเป็นครั้งแรกๆ ก่อนที่จะกลายเป็นประเด็นใหญ่โตอีกครั้งในช่วงปลายทศวรรษ 2530 ต่อต้นทศวรรษ 2540 หลังจากกระแสการโจมตีวัดพระธรรมกายตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2520 ชาลวง วัดพระธรรมกายเอง ก็เพิ่มความซับซ้อนขององค์กรและกิจกรรมมากขึ้น

ปี 2533 มูลนิธิธรรมกายจัดให้มีประชุมทางวิชาการทางพระพุทธศาสนานานาชาติขึ้นในเดือนกุมภาพันธ์ ในหัวข้อ "Buddhism into the year 2000" สมเด็จพระสังฆราช ประทานโอวาทในวันเปิดงาน, สมเด็จพระพุฒาจารย์วชิรวัตร วัดเบญจม บพิตรฯ เป็นประธานเปิดงาน สัญญา ธรรมศักดิ์ ประธานองคมนตรี เป็นประธานฝ่ายฆราวาส<sup>99</sup> งานดังกล่าวได้ยกระดับ ความน่าเชื่อถือในด้านวิชาการในนามวัด และยังมีกรเชื่อมต่อกับระดับนานาชาติเพิ่มเติมด้วยการเปิดวัดพระธรรมกาย สาขาต่างประเทศแห่งแรกที่ รัฐแคลิฟอร์เนีย สหรัฐอเมริกา (2536)<sup>100</sup> รวมทั้งการริเริ่มโครงการถวายไตรจีวร ไปวัดต่างๆ ทั่วประเทศ ในปี 2537<sup>101</sup>

เพื่อรองรับมวลชนมหาศาลที่เข้าวัด ในปี 2539 ได้มีดำริการสร้างสภากายสาภกหลังใหม่ที่มีการใช้สอยแบบ ศาลาการเปรียญ อาคารหลังนี้สร้างบนที่ดินผืนใหม่ มีพื้นที่ใช้สอย 572,336 ตารางเมตร ตั้งอยู่บนพื้นที่ 250 ไร่เศษ ขนาด ใหญ่กว่าสนามหลวงถึง 3 เท่า อ้างว่าอาคารแห่งใหม่นี้รองรับคนได้กว่า 300,000 คน ที่เป็นจำนวนมากกว่าความจุของสนาม รัชมิ่งคลาสิกพาสถาน สนามกีฬาแห่งชาติที่ใช้เป็นสนามกีฬาหลักในเอเชียนเกมส์ ปี 2541 ราว 3 เท่า โครงสร้างของอาคาร แบ่งเป็น 2 ชั้น<sup>102</sup> ชั้นบนเป็นอาคารโถงสูงโปร่งที่ไม่มีผนัง ใช้โครงสร้างเหล็กที่ใช้ช่วงยาว คล้ายกับลักษณะโรงงาน หลังคา มุงด้วยสแตนเลส ครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมดอีกด้วย ขณะที่ชั้นล่าง (ใต้ดิน) เป็นลานจอดรถและห้อง ประชุมขนาดต่างๆ ตั้งแต่ 500 คนขึ้นไป รวมถึงศูนย์เด็กเล็กเพื่อดูแลเด็กที่ตามผู้ปกครองมาวัด

<sup>98</sup> อรอนงค์ เปรมะสกุล. เรื่องเดียวกัน, น. คำนำ

<sup>99</sup> เจาะลึกวัดพระธรรมกาย, น.41

<sup>100</sup> ในประวัติทั่วไปจะนับปี 2535 ที่นับการส่งสมณทูตไปประจำที่ศูนย์ปฏิบัติธรรมเซอร์ดิโตส แต่ในที่นี้จะนับจากการซื้อ วัดเจดีย์ขาว เมืองเมย์วูดจากพระได้หวั่นและเริ่มปฏิบัติศาสนกิจในนามวัดพุทธเมย์วูด ในปี 2536 ดูใน กัลยาณมิตร. "วัด พระธรรมกายแคลิฟอร์เนีย" เข้าถึงเมื่อ 11 สิงหาคม 2556 เข้าถึงจาก <http://www.kalyanamitra.org/u-ni-boon/feb48/c68.htm>

<sup>101</sup> อภิญญา เพ็ญฟูสกุล. ศาสนทัศน์ของชุมชนเมืองสมัยใหม่ : ศึกษากรณีวัดพระธรรมกาย: งานวิจัย (เชียงใหม่ : คณะ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), 254?, น.126

<sup>102</sup> มูลนิธิธรรมกาย. "สภากายสาภก". เรื่องเดียวกัน และ DMC TV. "วัดพระธรรมกาย จากวันวานถึงวันนี้ ", 13 กุมภาพันธ์ 2556, เข้าถึงเมื่อ 11 สิงหาคม 2556 เข้าถึงจาก <http://goo.gl/BC8i3>

พื้นที่ขนาดใหญ่เช่นนี้กับมวลชนจำนวนมาก ต้องการการจัดการประสิทธิภาพสูง ตั้งแต่การจัดการจราจร ภายในวัด และพื้นที่รอบวัด สถานที่จอดรถ การให้บริการอาหารและเครื่องดื่ม กระทั่งสุขา มาตรการการจัดการเช่นนี้ อาจเทียบเท่ากับการจัดการของการแข่งขันกีฬาระดับชาติ หรือในระดับนานาชาติด้วยซ้ำ ประสบการณ์เช่นนี้เป็นจุดเด่นที่วัดพระธรรมกายตระหนักดีและได้เป็นฐานสำคัญในการสร้างความเคลื่อนไหวกิจกรรมของวัดออกไปอย่างกว้างขวางต่อมาอีกนับสิบปี ความเชื่อมั่นในพลังการจัดการและการระดมทุนมหาศาลยิ่งทำให้โครงการที่ยิ่งใหญ่กว่าเดิมปรากฏชัดขึ้นอีก

อาจกล่าวได้ว่าหนึ่งในความสำเร็จก็คือ การเข้าวัดของนักธุรกิจและมหาเศรษฐีที่เข้ามาอุปถัมภ์วัด เช่น ปี 2537-2538 อนันต์ อัศวโภคิน เจ้าของแลนด์แอนด์เฮาส์ นายทุนอสังหาริมทรัพย์รายใหญ่ เริ่มเข้าวัดพระธรรมกาย<sup>103</sup>

## 5. การกลับมาของพุทธศาสนา-ราชาชาตินิยม

ความขัดแย้งในวงการสงฆ์ ทศวรรษ 2520-2530 กรณีสันติอโศก นับเป็นภาพตัวแทนของปัญหาระดับโครงสร้างขององค์กรสงฆ์ สันติอโศก เป็นขบถผู้ต่อต้านรัฐที่สิ้นสะเทือนสังคมไทยด้วยพลาณภาพของสื่อมวลชนที่ขยายตัว พร้อมทั้งการออกตัวต่อต้านและสนับสนุนสันติอโศกของคนดังในสังคมกลุ่มต่างๆ นำไปสู่การพยายามหามาตรฐานใหม่ผ่านการตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 แต่ในทศวรรษ 2540 การพลิกผันของระบบเศรษฐกิจ จนฟองสบู่แตก ประเทศไทยตกอยู่ภายใต้ความงังงาย ความร้ายแรงของสภาพเศรษฐกิจสังคมที่พังทลายลง ประกอบกับการเข้ามาของอิทธิพลทางเศรษฐกิจการเมืองจากตะวันตกผ่านองค์กร IMF และธนาคารโลก ได้ทำให้เกิดกระแสชาตินิยม เรียกร้องฟื้นฟูคุณค่าความเป็นไทยขึ้นมาอย่างมีนัยสำคัญ<sup>104</sup> จึงไม่แปลกที่ความคิดที่ฝ่ายอนุรักษ์นิยมกลับขึ้นมาส่งเสียงอีกครั้ง พร้อมไปกับการเติบโตของแนวคิดชุมชนนิยม ท้องถิ่นนิยม ชีวิตทางเลือก กระทั่งสิ่งที่เรียกว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” ที่มีรากฐานที่แน่นมากกับอุดมการณ์แบบราชาชาตินิยมที่ปรากฏขึ้นอย่างชัดเจนหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ 2535

ความพุ่งเพื่อ การบริโภครูปแบบฟุ่มเฟือย กลายเป็นจำเลยสำคัญทางสังคม เมื่อมันถูกแทนที่ด้วยฐานคิดแบบชุมชนนิยม ภูมิปัญญาชาวบ้านที่ค่อยๆ ก่อตัวเรื่อยมา แนวคิดรวบยอดดังกล่าวจึงเป็นคู่ตรงข้ามกับการดำเนินการของวัดพระธรรมกายที่ยังเร่งการก่อสร้างอาณาจักรพุทธศาสนาอันใหญ่โตมโหฬารและเรียกร้างเงินทุนมหาศาล ขณะที่เสียงของปัญญาชนจากสวนโมกข์ก็เงียบลงหลังจากมรณกรรมของพุทธทาส กลายเป็นเสียงเล็กเสียงน้อยในนามของศิษย์ผู้ไม่มีบารมีเท่ากับพุทธทาส แต่ในกระแสเช่นนี้กลับทำให้สันติอโศกกลับฟื้นตัวและมีความสำคัญในฐานะชุมชนศาสนาทางเลือก และการพึ่งพิงตัวเอง ด้วยกระแสพุทธศาสนา-ราชาชาตินิยมที่กลับมาใหม่ทำให้พระมหาบัว ญาณสัมปันโน หรือที่เรียกกันว่า หลวงตาบัว ได้เปิดแคมเปญรับบริจาคเงินและทองช่วยชาติในปี 2541-2547<sup>105</sup> เพื่อนำเงินเข้าสู่คลังที่ร่อยหรอลงจากวิกฤติเศรษฐกิจ

### สันติอโศก ยุติคดีในปี 2541

<sup>103</sup> เจาะลึกวัดพระธรรมกาย, น.82

<sup>104</sup> Scott, Rachell M. *Nirvana for Sale? : Nirvana for sale? : Buddhism, wealth, and the Dhammakaya Temple in contemporary Thailand* (New York : SUNY Press), 2009, p.3

<sup>105</sup> สุรเชียร จักรธรานนท์. เรื่องเดียวกัน, น.50-51

การถูกโจมตีผ่านสื่อมวลชน กลไกกฎหมายของรัฐ ทำให้สันติอโศกอยู่ในสภาพตั้งรับ ศาลแขวงพระนครมีคำพิพากษาคดีสันติอโศกในปลายปี 2538 ให้จำเลยทั้งหมดมีความผิดตามที่ฟ้อง เพียงแต่จำเลยได้รับการรอลงอาญาในคดีของสมณะโพธิรักษ์ ขณะที่คดีฟ้องสมณะและสิกขมาตุอีก 79 คดีให้มีความผิดและรอลงอาญาเช่นเดียวกัน จำเลยผู้คดีชั้นอุทธรณ์ ในปี 2540 ปรากฏว่ายกฟ้องสิกขมาตุและสมณะบางส่วน เฉพาะของสมณะโพธิรักษ์ตัดสินใจไม่ยื่นสู่ฎีกาเพราะเห็นว่าไม่มีทางเอาชนะได้ แต่ผู้ฎีกาของสมณะที่เหลือ ศาลฎีกาคัดสินปี 2541 ให้พิพากษาขึ้นตามศาลอุทธรณ์ ถือว่าปิดฉากคดีสันติอโศกอันลือลั่นมาเป็นเวลา 1 ทศวรรษ<sup>106</sup>

### วัดพระธรรมกาย วิกฤตที่มากับอาการพุทธศาสนา-ราชาชาตินิยมลงแดง

อาจกล่าวได้ว่า วัดพระธรรมกายคิดการณ์ใหญ่ด้วยการวางแผน “โครงการในอนาคต” ในวาระที่วัดครบรอบ 20 ปี โดยมีแผนสร้างมหาวิทยาลัยทางพุทธศาสนา, พิพิธภัณฑสถาน, มหาเจดีย์ขนาดใหญ่ รวมถึงหมู่บ้านของสาธุชนที่อยากอยู่ใกล้วัด<sup>107</sup> สถาปัตยกรรมศักดิ์สิทธิ์ของวัดในนาม “มหาธรรมกายเจดีย์ เริ่มตอกเสาเข็มต้นแรกในปี 2538<sup>108</sup> ที่เป็นไคล์สุดท้ายของการบูรณะทางเศรษฐกิจก่อนฟองสบู่จะแตกที่รู้จักกันในนาม “วิกฤตต้มยำกุ้ง” ในปี 2540 สวนทางกับเศรษฐกิจที่ล่มสลาย วัดพระธรรมกายกลับระดมทุนมหาศาลเพื่อสร้างอัครมหาวิหารดังกล่าวให้สำเร็จลุล่วงให้ได้ ในครั้งนี้ปัญหาหมันเกิดจากการที่ชาววัดพระธรรมกายได้เจอประสบการณ์ “อัศจรรย์ตะวันแก้ว” ช่วงที่มีการระดมทุนเพื่อสร้างพระธรรมกายประจำตัวในเดือนกันยายน 2541 ถึงสองครั้ง ในวันที่ 6 และ 11<sup>109</sup> พวกเขาได้มีประสบการณ์หมันนั้นคือ การพบเห็นดวงแก้วบนท้องฟ้าอันเนื่องมาจากพลาสมาของจิตที่ฝึกมาแล้ว ความอัศจรรย์ดังกล่าวหากกล่าวขานกันในวัดก็คงไม่มีปัญหา แต่พบว่าปาฏิหาริย์ดังกล่าวได้มีการนำไปตีพิมพ์โฆษณาในหน้าหนังสือพิมพ์ระดับชาติเพื่อนำไปสู่การชักชวนให้คนมาทำบุญกับวัด จนนำมาซึ่งกระแสสังคมที่ก่อกวนต่อการเผยแพร่เรื่องปาฏิหาริย์ของวัดจากปรากฏการณ์ดังกล่าว และนำไปสู่การขูดค้ำและโจมตีวัดอันได้แก่ การระดมทุนด้วยเงินมหาศาล การแปลงบุญให้เป็นสินค้า, การถือครองที่ดินอันน่ากังขาของเจ้าอาวาส และที่แหลมคมที่สุด ก็คือ ปัญหาการตีความว่านิพพานเป็นอัตตา คติความดังกล่าวเป็นที่โจษจันในวงกว้างและยึดเชืตั้งแต่ปี 2541-2549<sup>110</sup>

ช่วงดังกล่าวนับว่าเป็นวิกฤตอย่างยิ่งของวัดพระธรรมกาย วัดถูกโจมตีจากสื่อมวลชนอย่างหนัก จากทุกสารทิศในทางกลับกันกระแสวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนักอยู่ในช่วงที่วัดต้องการระดมความช่วยเหลือและทุนมหาศาลเพื่อสร้างมหา

<sup>106</sup> สุรเชียร จักรธรานนท์. เรื่องเดียวกัน, น.161-164

<sup>107</sup> อภิญา เพื่อองฟูสกุล. เรื่องเดียวกัน, น.31-32

<sup>108</sup> มุลนิธิธรรมกาย. "มหาธรรมกายเจดีย์: สัญลักษณ์แห่งสันติภาพโลก". เรื่องเดียวกัน

<sup>109</sup> DMC TV. "อัศจรรย์...ตะวันแก้ว ตอนที่ 1". 11 พฤษภาคม 2556 เข้าถึงเมื่อ 11 สิงหาคม 2556 เข้าถึงจาก

<http://goo.gl/gppFJ>

<sup>110</sup> ดูใน พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์). *กรณีธรรมกาย ฉบับสมบูรณ์* (กรุงเทพฯ : งานตี), 2542 และ Danna Marie Cook. *Wat Phra Dhammakaya : Competition and Authoritative Conflict with the Thai Monastic Elite*, M.A., Arizona State University, 2009, p.53-56

ธรรมกายเจดีย์ให้สำเร็จ ในเวลานั้นมหาธรรมกายเจดีย์ ถูกมองว่าเป็นสถาปัตยกรรมที่ไม่มีความเป็นไทย ทั้งยังมีลักษณะ พิถีพิถันคล้ายงานบิน มีพระพุทธรูปที่มีหน้าตาแปลกประหลาด ไม่เหมือนกับพระพุทธรูปทั่วไปตามวัด หรือร้าน สิ่งจกัณฑ์ นัยของการเปรียบเทียบดังกล่าว ก็คือ การสร้างความเป็นอื่นให้กับศาสนชุมชนแห่งนี้ ว่าประดุจตัวประหลาดผู้มาจากต่างดาว เป็นตัวประหลาดของสังคมที่อยู่ห่างไกลออกจากความเป็นไทยและความเป็นพุทธ ซึ่งการโจมตีดังกล่าวเกิดขึ้นพร้อมกับกระแสชาตินิยมไทยหลังเศรษฐกิจฟองสบู่ และการที่ปัญญาชนชนชั้นนำทางวิชาการพุทธศาสนาเถรวาทแบบไทย แสดงจุดยืนในการวิพากษ์และผลักให้อยู่ในฝ่ายตรงกันข้าม เรียงกันมาตั้งแต่ พระธรรมปิฎก (พระยสุทร ปยุตโต), เสถียรพงษ์ วรรณปก, สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ฯลฯ สิ่งที่น่าสนใจก็คือ การติดกับดักการเหมารวมและด่วนสรุปคุณค่าในเชิงสถาปัตยกรรมและศิลปะนั่นเอง ทั้งที่ปัญหาการสร้างสรรคศิลปะและสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์ เป็นสิ่งที่ยังถกเถียงกันอยู่และหาจุดลงตัวไม่ได้เสมอมา โดยเฉพาะการออกแบบพุทธศาสนสถานในไทยที่ในระยะหลังมีความพยายามของวัดและสถาปนิกที่จะสร้างสรรคสถาปัตยกรรมใหม่ๆขึ้นอยู่เสมอ เช่น วิหารวัดศาลาลอย (2520) นครราชสีมา, เจดีย์บรรจุอัฐิหลวงปู่ชา วัดหนองป่าพง (2535) อุบลราชธานี ฯลฯ แนวคิดและการออกแบบก่อสร้างสถาปัตยกรรมของวัดแห่งนี้กลับถูกพูดถึงในแง่ติดลบไปตามความเป็นอื่นที่ถูกปิดป้ายให้

ดังนั้นจึงมีการออกหนังสือ *เจาะลึกวัดพระธรรมกาย* (2541)<sup>111</sup> ซึ่งเป็นการให้ข้อมูลพื้นฐานวัด และมีการตั้งคำถามและตอบเองจากประเด็นอันเป็นข้อกังขาของสังคมและสื่อมวลชนในเวลานั้น พอจะประมวลได้ดังนี้ ทำไมคนถึงเข้าวัดกันมาก, ทำไมจึงมีเสียงติติงวัด, ทำไมต้องก่อสร้างอาคารใหญ่โตและสูงเสียดเงินมหาศาล, ทำไมต้องสร้างในช่วงเศรษฐกิจไม่ดี, การนำปาฏิหาริย์มาสั่งสอนจะทำให้งมงายหรือไม่, ทำไมเวลาทำบุญต้องเอาสวรรค์มาล่อ, การทำบุญควรหวังผลหรือไม่ ความขัดแย้งความเชื่อทำให้คนในครอบครัวแตกแยก และข้อถกเถียงเรื่องนิพพานเป็นอนัตตาหรืออัตตา ข้อชี้แจงดังกล่าวยังทำให้เห็นความเป็นวัดพระธรรมกายที่ไม่อยู่ในกรอบพุทธศาสนาแบบปัญญาชนไทยที่กล่าวถึงมาตั้งแต่ต้น ความกดดันดังกล่าวมาจากทั้งกลุ่มคนเหล่านี้ สื่อมวลชน กระทั่งรัฐบาลต้องรับลูกเพื่อดำเนินการอะไรบางอย่างในที่สุด อาคม เอ๋งฉะนวมว.กระทรวงศึกษาธิการ เยี่ยมวัดพระธรรมกาย เมื่อวันที่ 27 พฤศจิกายน 2541<sup>112</sup>

หนังสือ *กรณีธรรมกาย* (2541) โดยพระธรรมปิฎก (พระประยุทร ปยุตโต) ยิ่งคอกย้ำให้เห็นบทบาทที่ต้องการจะรักษาหลักการพุทธศาสนาที่เขาเชื่อมั่น หลังจากที่เขามีบทบาทในการแสดงหลักการต่อกรณีสันติอโศก เมื่อปี 2531 แล้ว หลังจากที่พระธรรมปิฎกเห็นการเผยแพร่อะไรสิ่งพิมพ์ชี้แจงของวัดพระธรรมกายได้เห็นประเด็นที่คลาดเคลื่อนและเห็นว่าจะต้องสื่อสารและชี้แจงในที่สาธารณะ<sup>113</sup>

เข้าใจว่าหนังสือกรณีธรรมกาย และท่าทีของสื่อมวลชนที่กดดันวัดพระธรรมกายอย่างหนัก ทำให้ปีต่อมา เบญจันทรกุล ออกหนังสือ *เปิดโปงขบวนการลัทธิพุทธ* (2542) โจมตีว่ามีความเคลื่อนไหวของขบวนการหนึ่งที่ได้รับเงินจากชาวคริสต์มาลัทธิพุทธศาสนา เรียกว่าเป็น “ขบวนการลัทธิพุทธ” เนื่องจาก มีความพยายามเสนอร่างพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับ

<sup>111</sup> *เจาะลึกวัดพระธรรมกาย*, 2541

<sup>112</sup> *เจาะลึกวัดพระธรรมกาย*, น.108

<sup>113</sup> พิมพ์ครั้งที่ 1 ในปี 2541 แต่การอ้างอิงครั้งนี้ใช้ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). *กรณีธรรมกาย* (พิมพ์ครั้งที่ 23, กรุงเทพฯ : ธรรมสาร), 2542, คำปรารภ

ใหม่ และร่างพระราชบัญญัติอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา ในปี 2541 ที่เป็นการเสนอกระจายอำนาจ ที่เสนอให้มีการเลือกตั้งระดับเจ้าคณะจังหวัด อำเภอ ตำบล และให้มีสังฆมนตรี สังฆสภา และคณะวินัยธร ซึ่งลือกันว่าพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 มาก่อน ซึ่งเขาเห็นว่าเป็นการทำลายพระธรรมวินัย และปลดสมเด็จพระสังฆราชออกจากพระราชอำนาจ นอกจากนั้นยังเป็นการโจมตีพระธรรมปิฎกโดยตรง โดยกล่าวหาว่าเป็น เทวทัตยุคไฮเทค ที่คล้ายกับที่สมณะโพธิรักษ์ถูกกล่าวหามาก่อน<sup>114</sup> การกล่าวอ้างโจมตีดังกล่าวเป็นการกระทำที่ให้คุณต่อวัดพระธรรมกาย ขณะเดียวกันก็เป็นความเคลื่อนไหวที่พยายามเหมารวมฝ่ายต่อต้านวัดพระธรรมกายว่าเป็น “ขบวนการล้มพุทธ” และชี้เหตุผลว่า ที่มีการโจมตีวัดพระธรรมกายอย่างหนักหน่วงนั้น เนื่องมาจากความพยายามของกลุ่มบุคคลในการผลักดันร่างกฎหมายศาสนา ขบวนการล้มพุทธในสายตาเบญจันต์ ก็คือ กลุ่มปัญญาชนพุทธศาสนาสายหนึ่งที่มีพระธรรมปิฎกเป็นหลัก ซึ่งเขามีเครือข่ายและความสัมพันธ์กับบุคคลต่างๆ ซึ่งถูกระบุชื่อว่าเป็นบุคคลอันตรายต่อพุทธศาสนาในสายตาของเบญจันต์ ได้แก่ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ที่สัมพันธ์กับพระธรรมปิฎกผ่านมูลนิธิโกมลคีมทอง ความซับซ้อนเกิดขึ้นอีกเมื่อเขาเปิดข้อมูลว่า มูลนิธิดังกล่าวได้รับเงินสนับสนุนจากองค์กรคริสเตียนและองค์กรระหว่างประเทศ เช่นเดียวกับเสฐียรพงษ์ วรรณปก แม้แต่พระพยอม กัลยาโณก็ถูกเหมารวมในฐานะมีความสัมพันธ์ด้วยกัน มูลนิธิเด็กเองก็ไม่พ้นข้อครหาเหล่านั้นทำให้ iverse ะสีที่ดำรงตำแหน่งอยู่ก็ถูกพาดพิง โดยสรุปคือ ขบวนการล้มพุทธนี้ต้องการมีอำนาจเหนือการปกครองคณะสงฆ์เพื่อควบคุมประโยชน์จากวัดทั่วประเทศโดยอาศัยร่างกฎหมายที่พวกตนได้ร่างไว้<sup>115</sup> คนเหล่านี้คือคนที่มียศระดับชาติ มีภาพลักษณ์ของชาวพุทธสมัยใหม่ ที่มีความรู้เป็นอย่างดี และมีบทบาทในการสืบสานพุทธศาสนาในรูปแบบที่ต่างกับวัดพระธรรมกายอย่างสิ้นเชิง

ข้อมูลดังกล่าว นอกจากจะแสดงให้เห็นการตอบโต้อย่างคูดันที่มีต่อฝ่ายต่อต้านวัดพระธรรมกายแล้ว น้ำเสียงดังกล่าวแสดงให้เห็นพลังอนุรักษ์นิยมในกระแสพุทธศาสนา-ราชาชาตินิยม ที่มันไม่ได้ใช้โจมตีไปที่วัดพระธรรมกายเท่านั้น ฝ่ายต่อต้านวัดพระธรรมกายก็ถูกนำมาใช้โจมตีกลับได้เช่นเดียวกัน

## 6. บทสรุป วิหารไม่ว่างเปล่า

สามถึงสี่ทศวรรษที่ผ่านมา พุทธศาสนาในสังคมไทยได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของปัญหาเชิงโครงสร้างที่แนบแน่นประหนึ่งเงาของสังคมไทย โดยเฉพาะเมื่อมันถูกผูกโยงเป็นหนึ่งในสามสถาบันเสาหลักของชาติ ความวิตกกังวลหวาดระแวงจึงมีอยู่เสมอ พุทธศาสนาจึงทั้งสร้างความสงบสันติสุขภายในใจ พร้อมๆ กับการสร้างระบบป้องกันตนเอง โดยการสร้างศัตรูของศาสนาที่ผูกกับอุดมการณ์พุทธศาสนา-ราชาชาตินิยมที่อิงอยู่กับ โครงเรื่องทางประวัติศาสตร์ที่สยาม-ไทยไม่เคยเสียเอกราชให้ใคร ศัตรูที่เกิดขึ้นจึงเรียงหน้ามาตั้งแต่คอมมิวนิสต์, คริสต์ศาสนา แม้กระทั่งกัณฑ์ทุนนิยม อย่างไรก็ตามพลวัตการสร้างสรรค์และการปรับตัวของพุทธศาสนาในที่นี้เรียกพุทธศาสนาหัวก้าวหน้า ก็สัมพันธ์กับสังคมเมืองและชนชั้นกลางที่ขยายตัวขึ้นด้วย การพยายามบุกเบิกตีความพุทธศาสนาให้สัมพันธ์กับอุดมคติของสำนักของตน ได้สร้างฐานมวลชนและศาสนิกในรูปแบบใหม่ๆ ขึ้นอย่างมาก โดยอาศัยพลังทางภาษา และการตีความคำสอนที่แตกต่างกันไป ไม่เพียงเท่านั้นพลังของการสนทนากับอารยธรรมตะวันตกบนฐานแนวคิดเรื่องความศิวิไลซ์ที่มาจากแดนตะวันตกนั้น ก็ยังเป็นแรง

<sup>114</sup> เบญจันต์ บารกุล. *เปิดโปงขบวนการล้มพุทธ* (ม.ป.ท., ม.ป.พ.), น.7-11

<sup>115</sup> มหาชาย (นามแฝง). “จม. เปิดโปงขบวนการทำนุยุต” ใน *พิมพ์ไทย ฉบับพิเศษ* (18 กรกฎาคม 2542) อ้างถึงใน เบญจันต์ บารกุล. *เรื่องเดียวกัน*, น.28-39

ข้อค้นสำคัญในการเปลี่ยนแปลงต่อพุทธศาสนาหัวก้าวหน้าในไทยอยู่ด้วย แต่อย่างไรก็ดีพุทธศาสนาที่มีฐานอนุรักษนิยมได้  
สร้างความก้าวหน้าไปเกือบถึงที่สุดของข้อจำกัด นั่นคือ เพดานความคิดของพุทธศาสนาที่ไม่สามารถหนีออกจากกรอบ  
ควบคุมของรัฐ และการไม่สามารถข้ามพ้นไปจากสามสถาบัน นั่นคือ ชาติ ศาสน์ กษัตริย์ อย่างน้อยก็ก่อนรัฐประหาร 2549